

Domagoj Madunić

Csengizáde Ali pasa és az Oszmán Birodalom határmenti elitje a krétai háború alatt (1645–1669)

„Az igen előkelő és kiváló nemesnek, aki ismert nagy becséről és méltó a dicséretre, Signore Antonio Bernardónak, Dalmácia és Albánia főkormányzójának küldöm főhajtásomat és legforróbb üdvözetemet. Kegyelmed örömteli győzelme után, amikor nagyhatalmú serege élén a nemes város [Kotor] segítségére jött és vitéz bölcsesége elől gyalázzal, összegöngyölt zászlókkal és arcukon szégyenpírral meghátráltak ellenségei, kiknek az Úr, a Szent Szűz és a győzedelmes Szent Trifon nem engedte, hogy vágyaik valóra válhassanak...”¹

A fenti idézet egy levélből származik, amelyet 1657 szeptemberében, Kotor velencei erődjének kéthónapos ostroma után írtak a védelmet vezető Bernardo főkormányzónak. Burjánzó barokk stílusával, az Úr, Szűz Mária és a helyi szent invokációjával első pillantásra tipikus, a győzelemhez gratuláló levélnek tűnhet. A forrást az teszi pikánssá, hogy írója nem más, mint Csengizáde Ali pasa, a hercegovinai tartomány szandzsákbégje, az ostromló hadak egyik parancsnoka. Ráadásul ez a katona, saját bevallása szerint az ostromlók másik kontingensének megtámadásán kívül gyakorlatilag mindent megtett azért, hogy aláássa a vállalkozás sikerét, a tüzéség szabotálásától kezdve a támadók terveinek kiszolgáltatásáig.

A boszniai oszmán elit egyik legfontosabb családjából származó Csengizáde (szláv formában: Csengics) Ali pasa izgalmas személyisége és a Kréta szigetéért folyó velencei–oszmán háború alatti tevékenysége már eddig is számos történész érdeklődését keltette fel.² Mind a mai napig a legerjedelmesebb a montenegrói Gligor Stanojević *A jugoszláv területek a 16–17. századi velencei–oszmán*

¹ ASVe, Senato, Dispacci PTM b[usta] 482 num[ero] 134. (Kotor, 1657. október 13.) melléklet.

² A család a 19. század második felében lett igazán közismert, a horvátok híres költője, Ivan Mažuranić eposzának, a *Csengics Szmáil aga halálának* (*Smrt Smail Age Čengića*) köszönhetően. A horvát nemzeti ébredés időszakában modern horvát irodalmi nyelven írott, valós eseményen alapuló eposz – amely a hercegovinai szandzsákbég 1840-ban, vérbosszú miatt egy rajtaütésben bekövetkező halálát örökíti meg – egyszerre kívánt emléket állítani a népi epikus költészetnek, illetve a délszláv népek török alóli felszabadulásukért vívott harcának. Szmáil aga a „török elnyomás” megszemélyesítője és a Mažuranić által a szájába adott szöveg („Harač, rajo, harač! riče, / Harač, harač, il još gore biče!”, Margalics Ede műfordításában: „Fizess adót, raja, fizess, / Fizess, vagy lesz bot, keserves!”) különös népszerűségnek örvend a történelemről folytatott populáris diskurzusokban nemcsak a horvát, de a szerb és montenegrói közegben is.

háborúkban című munkája, amely gazdag velencei levéltári forrásanyag alapján rajzolja meg Ali pasa tevékenységének részletes képét Kotor 1657-es ostroma előtt és után. Írását a szerb Radovan Samardžić dubrovniki levéltári anyaggal egészítette ki.³ Mindaddig azonban egyetlen történész sem szentelt külön tanulmányt Csengizáde Ali pasának. Ráadásul a fenti két szerző és a releváns irodalom nagy része is a nemzeti narratívák kontextusában szemlélte Ali tevékenységét, legfőbb témájuk a horvát, a szerb és a montenegrói népek török iga alóli felszabadulási küzdelme volt. E történeti munkák számára általában a változó nemzetiségi hovatartozású „népünk” jelentette a legfontosabb történeti ágenst, és a 19–20. században létező realitásokat és identitásokat vetítették vissza a kora újkorba; így a történeti eseményekről írott interpretációik gyakran egyoldalúak és torzak lettek.⁴ Nem meglepő, hogy e narratívákban Ali pasát még annál is sokkal sötétebb színekkel ábrázolják, mint ami törökként (tehát ellenségként és elnyomóként) alapvetően kijárna neki: ő az Oszmán Birodalom árulója, aki pénzért és személyes előnyökért szolgálja velencei urait, még a török átlaghoz képest is hihetetlenül haszonszóló, kapzsi, korrupt és kegyetlen keresztény alattvalóival.⁵

Valóban ez lett volna a helyzet? Ebben az írásban egy másik interpretációra teszek kísérletet azzal, hogy elhagyom a nemzeti narratívát és Csengizáde Ali pasa esetét egy másik kontextusba helyezem: a birodalmak között húzódoó határvidékekébe. A pasa tevékenységének nagy része a *triplex confinium* néven is ismert területen játszódtott, ahol az Oszmán Birodalom nyugati végei a Dinári-hegységben a Velencei Köztársasággal és a Habsburg Birodalommal értek össze.⁶ A határvidék nem egyszerűen két vagy több állam határvonalának területe: olyan zóna, amelyben a senkiföldje járhatatlan szakaszai, fél-autonóm militarizált politikai csoportok és katonai adminisztratív egységek váltják egymást – utóbbiak erődítményei jelzik egyben a vidék határait is. A határvidék azonban mindenképp a két oldalon létező katonai, társadalmi és gazdasági minták találkozási pontja, ahol az életet a határokon átívelő, békés vagy erőszakos interakciók irányítják. A határvidék lakóinak mentalitását elsősorban a terület fentebb jellemzett átmeneti jellege határozza meg. Azt is mondhatnánk, hogy a határvidék külön világot alkot, saját szabályokkal, ahol az élet nagy mértékben eltér az állam belső területein tapasztalhatótól.⁷ Csengizáde Ali pasa világának rekonstrukciójával azon

³ Stanojević 1970; Samardžić 1993. Hasonlóképpen fontos adatokkal szolgál Csengizáde Ali működéséről Kreševljaković 1959; Sudar 2011: 896–897.

⁴ Jó áttekintést nyújt az Adriai-tenger keleti partján húzódoó Habsburg–velencei–oszmán határvidékkel kapcsolatos historiográfiáról Bracewell 2006. A kivételt az olyan boszniai muszlim szerzők munkái jelentik, lásd például Kreševljaković 1959.

⁵ Az értékelés klasszikus példáira lásd Stanojević 1970: 212, 237; Samardžić 1993: 375.

⁶ Az elmúlt évtizedekben az erre a határvidékre vonatkozó kutatás – elsősorban a Triplex Confinium Projekt miatt – jelentős eredményeket mutathat fel, lásd Roksandić 2003 (különösen 229–242, a projekt által megjelentetett publikációk hosszú listájával); Ivetić – Roksandić (eds.) 2007. A hármas határvidék pozíciójára az Oszmán Birodalom határainak szélesebb kontextusában lásd Rieber 2000.

⁷ A határvidékek klasszifikációjáról és a hozzájuk fűződő módszertani–elméleti problémákról lásd Power 1999; Stein 2007: 13–17; Peacock 2009.

körülményeket keresem, amelyek révén egy oszmán szandzsákbég ennyire nyíltan a velencei oldalra állhatott. Végül ez a tanulmány általánosabb szinten azt is bemutatja, hogy egy elhúzódozó háború esetén milyen viszony alakul ki a periféria és a központ, pontosabban a helyi elitek és a központi kormányzat között.

TÖRTÉNETI KONTEXTUS: A KRÉTAI HÁBORÚ ADRIAI HADSZÍNTERE (1645–1669)

Amikor mintegy hetven évnyi béke után 1645-ben újabb háború tört ki a Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom között, senki nem gondolta volna, hogy az több mint két évtizedig fog tartani: a kezdeti szakasz eseményei inkább arra mutattak, hogy nagyon is gyorsan vége lesz. Miután a gyanútlan velenceiek által birtokolt Krétán az oszmán seregek sikeresen partra szálltak, egyik győzelmet a másik után aratták. 1648-ra Kandia városa és néhány kisebb erőd kivételével az egész sziget a kezükre került.⁸ Dalmáciában mindazonáltal egész más volt a helyzet. A boszniai oszmán sereg kezdeti, 1646-os sikereit két teljes fiaskóval végződő hadjárat követte, amely 1648 márciusában a híres klisi erőd elvesztéséhez vezetett. Az 1647–1648-as velencei hadmozdulatok eredményeként a klisi szandzsák – tehát a Dinári-hegységtől délre lévő, a Dalmáciát Boszniától elválasztó régió – csaknem egésze megsemmisült és elnéptelenedett, és a tőle nyugatra fekvő likai szandzsák is komoly veszteségeket szenvedett.⁹ Ez súlyos következményekkel járt a régióban folyó katonai cselekmények szempontjából: a Birodalom ugyanis elveszítette a Dinári-hegységtől délre fekvő logisztikai bázisait, így a dalmáciai városok elleni támadások indítására alkalmas legközelebbi támaszponttá a tengerparttól jóval messzebb lévő hercegovinai Livno vált. Mindez azt eredményezte, hogy a boszniai seregek felvonulási ideje jelentősen megnőtt, így a hadmozdulatokra rendelkezésükre álló idejük lecsökkent.

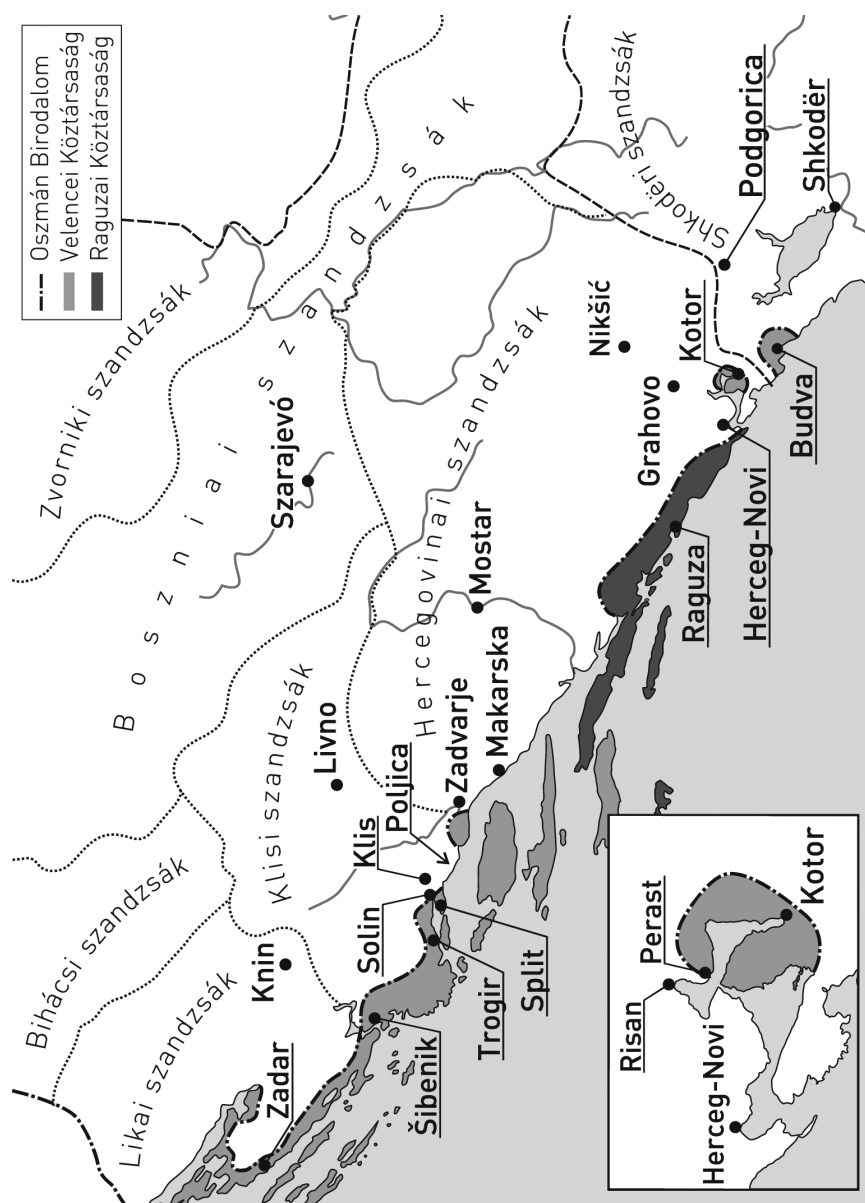
A velencei fegyverek sikereinek és a határvidéki oszmán urak visszaszorulásának legfontosabb eredménye azonban a Birodalom keresztény alattvalóinak lázadása volt. Poljica és Makarska fél-autonóm régiói például fegyvert ragadtak, és nyíltan hűséget fogadtak a Köztársaságnak, Velence védelmét kérve.¹⁰ Mások, mint az oszmán Dalmácia és Lika nomád *morlacchi* lakói, fellázadtak és tízezzrel vonultak át a velenceiek által ellenőrzött területre.¹¹ A határvidék északkeleti területén a Köztársaság kevésbé volt sikeres. Kísérletük, hogy nagyszabású felkelést robbantsanak

⁸ A hadicselekmények megindulásáról és a Kréta elfoglalását eredményező oszmán hadjáratokról lásd Eickhoff 1991: 19–31, 43–60; Setton 1991: 104–108.

⁹ Az események részletes leírása: Sassi 1937; Stanojević 1958: 109–111, 118–120; Samardžić 1993: 344–357.

¹⁰ Makarska volt az első keresztény közösség, amely a velencei oldalra állt, már 1646 augusztusában velencei kormányzót fogadott be. Noha Poljica szintén a kezdetektől tárgyalásban állt a Köztársasággal, az átállással megvárta, hogy a velenceiek elfoglalják Klis erődjét, lásd Stanojević 1970: 99–100, 114, 121; Samardžić 1993: 346–347, 363–364.

¹¹ A morlacchók lázadásáról és migrációiról lásd Stanojević 1970: 113–118.

A térkép Lázs Eszter munkája.

ki az albániai keresztények között, 1649-ben kudarcot vallott, amelynek következtében a már csak egy nagyobb velencei sereg feltűnésére váró hercegovinai és montenegrói törzsek lázadásra való készülődése is alábbhagyott.¹² Ennek ellenére

¹² Az albániai felkelés terve igencsak ambiciózus volt. Célja az lett volna, hogy a háborút mélyen az oszmánok hátszögébe tegye át azáltal, hogy az oszmánok keresztény alattvalói a Hercegovinától Ohridig húzódó széles sávban mind fellázadnak, így a Köztársaság elnyeri Albánia

körükben egészen a háború végéig igen erős maradt a velencei befolyás és az oszmánoknak jelentős erőket kellett az ottani béke fenntartására fordítaniuk.

A hódításokkal mindazonáltal a velencei erők elérték teljesítőképességük határait. Az 1649-es albániai expedíció nem ért el különösebb sikert, és amikor a Köztársaság 1654-ben teljes kudarcot vallott a dalmáciai hátország frissen újjáépített erődje, Knin ostromakor, ez már azt jelezte, hogy az oszmánok visszanyerték a hadszíntéren a stratégiai kezdeményezést.¹³ 1654 és 1657 között a Köztársaság erőinek nagy részét az Égei-tenger térségében csoportosította, ahol megkísérelte lezárni a Dardanellákat és ezzel kikényszeríteni a békekötést. A nagy tengeri sikerek azonban visszaütöttek: 1656-ban az oszmán flotta megsemmisítésének folyamányaként bekövetkezett ugyan egy politikai fordulat Isztambulban, de nem az, amit a Köztársaság remélt. A Köprülü Mehmed pasa nagyvezír által irányított új kormányzat Velence dalmáciai birtokai felé irányította figyelmét, amelyek minden probléma nélkül elérhetőek voltak az oszmán szárazföldi seregek számára.¹⁴ Az 1657-es hadjárat a hadszíntér egyik legnagyobb fordulatát hozhatta volna: először fordult elő, hogy az oszmánok két velencei erődöt tudtak megtámadni (Splitet és Kotort) egyszerre, amivel vészesen széthúzták a már amúgy is gyenge védelmi vonalat. A rossz koordináció és a későbbiekben ismertetendő politikai körülmények miatt azonban semmilyen sikert nem tudtak elérni.¹⁵ A Dardanellák blokádjának sikeres megtörése mindenesetre szabad kezet adott az oszmán kormánynak a következő hadműveleti szezonra. 1658 telén és tavaszán a Szenátus sorra kapta az ijesztő híreket a Birodalom haderejének dalmáciai bevetéséhez való előkészületekről.¹⁶ Velence szerencséjére az oszmán sereget az utolsó pillanatban mégis észak felé, II. Rákóczi György erdélyi fejedelem ellen fordították. Rákóczi azzal, hogy a Porta jóváhagyása nélkül avatkozott be Lengyelországban a svédek szövetségesként, illetve sorozatosan megtagadta fejedelemsége feladását, kiprovokálta, hogy az oszmánok haderejük jelentős részét bevessék nyughatatlan vazallusuk

új *regnumát*. A Zadar 1648 decemberében elhagyó expedíciós erők társaságában öt katolikus püspök is volt, akiknek stalluma az albán területeken helyezkedett el, illetve velük utazott Jahja szultán oszmán trónkövetelő, III. Murád állítólagos fia. Az albániai expedícióról lásd részletesebben Stanojević 1970: 211–213; Jačov 1991: 89–90. Jahja szultánról Bartl 1974: 179–199; Difnik 1986: 209–210.

¹³ Knin ostroma a hadszíntér legnagyobb velencei fiaskója volt. A Köztársaság 6000 főnyi seregéből mintegy 1400 katonát elveszített. Részletesen lásd Jačov 1991: 107–110; Stanojević 1958: 134; ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 475, num. 120. (Zadar, 1654. április 26.) 14. melléklet 1654. április 10-i dátummal.

¹⁴ A Dardanelláknál lejátszódó négy csatáról: Setton 1991: 182–189; Eickhoff 1991: 121–125, 141–148; Neumann 2006: 49–50.

¹⁵ Az 1657-es eseményekről részletesen: Stanojević 1958: 136–138; Stanojević 1970: 243–251.

¹⁶ A dalmáciai főkormányzó már 1657 márciusában leveleket kapott a Köztársaság portai képviselőjétől arról, hogy Dalmáciát szánják a következő hadműveleti szezon fő célpontjának, lásd ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 483. num 163. (Zadar, 1658. március 10.) melléklete: *Lettera da Segretario Ballorino*.

eltávolítására.¹⁷ A következő hét évben a Birodalom erőforrásainak nagy részét az erdélyi és magyarországi ügyek kötötték le, a válság ugyanis a Habsburgokkal folytatott nyílt háborúvá nőtte ki magát; így Dalmáciában nem került sor további katonai akciókra. A dalmáciai hadszíntér ugyancsak korlátozott szerepet játszott a Birodalom számára a háború utolsó négy hadjáratában, amikor a Birodalom minden erejét arra koncentráltta, hogy elfoglalja Kandiát, Kréta utolsó velencei erősségét és végre befejezze a háborút.¹⁸

A nagyobb hadmozdulatok elmaradása 1648 után nem jelentette egyben azt is, hogy a napi erőszak szintje csökkent volna Dalmáciában. Az idő múlásával mindkét oldal a kimerülés jeleit kezdte mutatni és a hadviselés aktivitása visszaesett a rajtaütések, fosztogató portyák és ellenportyák szintjére. A hadi tevékenység évről évre az évszakok váltakozását követte. Szent György napjának elérkeztével a boszniai szpáhik összegyűltek Livnónál és megkezdték hadmozdulataikat a partvidék irányában. Minden évben ugyanaz a forgatókönyv ismétlődött: a szántóföldeket feldúlták, a gabonát elégették és időnként tettek egy-egy bátortalan kísérletet egy velencei erősség megtámadására. Szent Demeter napja után aztán a boszniai sereg feloszlott és a velencei irreguláris hadak számára megkezdődött a portyaszegzon. Az évek múltával jelentős veszteségek halmozódtak fel mindkét oldalon. Mindazonáltal a hosszas hadviselés legrosszabb következménye a határvidéken a társadalmi rend összeomlása, a káosz és anarchia terjedése, a törvény és magántulajdon tiszteletének a társadalom minden rétegében megfigyelhető csökkenése volt, az útonállóvá váló rájáktól az alattvalóik adóterhelését minden elképzelhető szint fölé emelő bégekig és agákgig. Súlyosbította a helyzetet, hogy a vidék oszmán kormányzatának élén álló boszniai pasákat inkább saját erszényük megtöltése érdekelte, mint a hadviselés. Csengizáde Ali pasa karrierjét ebben a kontextusban kell értelmeznünk.

„ÉN VAGYOK CSENGI, HERCEGOVINA ALAJBÉGJE ÉS MINDENKI ISMER ENGEM”¹⁹

Az eredetileg az azerbajdzsáni Egilből származó Csengi család (amely nevét állítólagos birtokáról, az Ankarától északra lévő Csankiriról nyerte) a 16. század közepén érkezett Boszniába, ahol hatalmi központját a hercegovinai szandzsákban építette ki. A 17. század első felére a család már teljesen elfogadott helybélivé vált és a régió más befolyásos famíliáival kötött házasságoknak köszönhetően a boszniai vilajet egyik leghatalmasabb családjává lett.²⁰ A krétai háború előtti időszakból keveset tudunk Csengizáde Aliról: tekintélyes emberként mindenestre jó

¹⁷ Péter 2002: 140–144.

¹⁸ Kandia epikus méretű ostromáról lásd Eickhoff 1991: 239–277; Setton 1991: 193–228.

¹⁹ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 467. num. 460. (Zadar, 1648. augusztus 25.) melléklete: *Lettera scritta da Alli Bei Cengijeh*.

²⁰ Bašagić 1897.

kapcsolatot tartott fenn a Raguzai Köztársasággal, felkérte a várost irányító tanácsot, hogy küldjék el képviselőjüket (ajándékaikkal) esküvőjére és értesítette őket fia születéséről.²¹ Amikor kitört a háború a Birodalom és a Velencei Köztársaság között, minden oszmán javadalombirtokoshoz hasonlóan alighanem Csengizáde Ali is kötelességtudóan engedelmeskedett a hadba hívó parancsnak; tevékenységéről az első hír azonban csak 1648 nyaráról származik, amikor hercegovinai alajbégként (a szandzsák szpáhi lovasainak vezetőjeként) csatlakozott a boszniai pasa Livnóban gyülekező seregéhez. Az Ali bég és a Velencei Köztársaság képviselői közötti első kapcsolatfelvétel meglehetősen különös körülmények között játszódott le, ami sokat elárul az oszmán tiszti jelleméről és önértékeléséről.

Fra Vincenzo Maduncich, aki a Klis erődjének feladása után visszatartott túsok kicserélése végett látogatta meg a boszniai pasa livnói táborát, visszatértekor meglepő levelet nyújtott át Lunardo Foscolo főkormányzónak.²² A levelet Csengizáde Ali írta: a hercegovinai alajbég tulajdonképpen fegyverszünetet ajánlott, azzal az ígérettel, hogy közvetíteni fog a Portán a Köztársaság és a Birodalom közötti béke megkötésében. „Az elmúlt három évben semmi mást nem csinálunk itt, mint harcolunk és semmi mást nem látunk, mint harcot, az alattvalók pusztulását, némelyek rabszolgaságba vetését, mások kardélre hányását és a züllés sok más formáját” – írta Ali, aki a továbbiakban arról értesítette a főkormányzót, hogy a likai oszmánok, kereskedők egy csoportja és sokan mások azzal keresték fel: írja meg levelében vágyukat, hogy minden térjen vissza abba az állapotba, ahogy *ab antico* volt. Csengizáde Ali felkérte a főkormányzót: küldjön embereket, akiket felhatalmazott a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésére; de azzal a feltétellel, hogy a Köztársaság azonnal visszaadja a frissen elfoglalt Klis és a likai szandzsákban elfoglalt más erődöket. Foscolo kötelessége szerint minderről értesítette a Szenátust és azt is jelentette, hogy noha az ajánlat „sokkal inkább nevetséges, mintsem hogy érdemes lenne a figyelemre”, azért becsülettel válaszolt, leszögezve, hogy Klis immár a Köztársaság birtoka és az is marad. A Szenátus jóváhagyta cselekedetét és bár megjegyezte, hogy a „török által a béke céljából írott levélnek nem látszik, hogy bármi fundamentuma lenne”, elrendelte, hogy továbbra is kísérje figyelemmel a fejleményeket e kérdésben.²³

A fegyverszüneti tárgyalások megindításával való próbálkozás mellett Ali bég legfőbb gondja ekkoriban a hatalma alá tartozó területeken lakó keresztények lázongásainak lecsendesítése volt, akik 1649 februárjában a velencei expedíciós sereg Kotorba való érkezésének és Risan oszmán erődje elfoglalásának hírére kezdtek felkelésbe. A legtöbb nehézséget Nikšić közössége, a hercegovi-

²¹ DAD ASSM, vol. 1942., B 23, 5, illetve B 24, 16 (mindkettő dátum és számozás nélkül). A dubrovniki levéltári adatokért kedves kollégámnak, Vesna Miovićnak tartozom köszönettel.

²² A Lunardo Foscolo főkormányzó és Mehmet Mustaubegović klisi szandzsákbég közötti tárgyalásokról és a közöttük létrejött egyezségről (beleértve a túsok hátrahagyását) lásd Difić 1986: 178–192; ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 466. num. 389. (Solin melletti gálya, 1648. április 7.) melléklete: *Scrittura con Turchi di Clissa*.

²³ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 467. num. 460. (Zadar, 1648. augusztus 25.) melléklete: *Lettera scritta da Alli Bei Cengijeh*; ASVe Senato Rettori, R-21, f. 54v, Adi 5. Settembre 1648.

nai keresztények egyik vezető törzse okozta, amely a velencei seregek érkezésének hírére fegyvert fogott és elfoglalta Grahovo kisvárost.²⁴ Csengizáde Ali ekkor még hercegovinai alajbégként írt nekik levelet, amelyben „rég barátainak” szólította őket, akik mindig „szeretben és barátságban” éltek néhai apjával. Megértését fejezte ki jelenlegi kihágásukkal szemben, ám arra intette a törzs vezetőit, hogy „gondolják át a dolgot, mivel ők is jól tudják, milyen hosszú a keze a boldogságos szultánnak és minisztereinek, nagyvezíreinek, hogy még a keresztény király (*Re Christiano*) sem győzheti le őket. [...] Nyissátok ki szemeiteket,” folytatja Ali bég, különösen most, hogy a Birodalom és a Köztársaság közötti béke a küszöbön áll, „hiszen területeitek az alacsonyan fekvő részeken vannak, így 2-3000 lovasnál és gyalogosnál nincs többre szükség ahhoz, hogy rommá tegyük őket.”²⁵ Csengizáde Ali tevékenysége a velencei erők gyenge teljesítményével együtt aztán sikeresen megrendítette a helybéli keresztények elszántságát, így azok nem csatlakoztak nyíltan Podgorica velencei ostromához.²⁶

Szandzsákbégi kinevezésére 1650-ben került sor, és rövid ideig a kanizsai beglerbég címét is viselte.²⁷ Ezután Csengizáde Ali még nagyobb erővel fogott a hatalma alá tartozó területen lakó keresztények pacifikálásához. Elszánásának komolyságát azzal is mutatta, hogy szükség esetén az erőszak alkalmazásától sem riadt vissza. A Nikšić ellen vezetett rendfenntartó intézkedés – amelynek apropóját az adta, hogy a közösség nem adott neki ajándékot kinevezése alkalmával – még helyi mértékkel nézve is kivételesen véres összecsapássá nőtte ki magát, amely a két oldalról összesen több mint kétszáz áldozatot és sebesültet követelt. Csengizáde Ali stratégiája mindenesetre működött: a kérlelhetetlen nyomás alatt tartott keresztények meghátráltak és eleget tettek az ajándéokra vonatkozó kérésnek, illetve közvetítésével kiegyeztek a környékbéli muszlim előkelőkkel. A régi családi összeköttetések emlékének felelevenítését és a nyers erőszakot kombinálva Csengizáde Alinak mindössze egyetlen év alatt sikerült a hatalma alatt álló területen megszüntetnie a velencei befolyást.²⁸ A keresztény törzsek számára még ennél is aggasztóbb volt, hogy a pasa – a terület hatékonyabb ellenőrzésének érdekében – elkezdte újjáépíttetni és helyőrséggel megtölteni a korábban lerombolt erődítmények és őrtornyok némelyikét.²⁹

A következő, 1651-es évben Csengizáde Ali azt is megmutatta, hogy rendelkezett azon politikai képességekkel, amelyek szükségesek voltak a túléléshez az

²⁴ Stanojević 1970: 212.

²⁵ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 468, num. 544. (Kotor, 1649. március 6.) melléklete: *Lettera di Allai Begh Cenglijich, e di quelli da Castel Nuovo scritta alli Nixichi*.

²⁶ Stanojević 1970: 212–216.

²⁷ Csengizáde Ali első, a raguzaiaknak küldött fermánja 1650 augusztusából származik, kinevezésére ez előtt nem sokkal kerülhetett sor. Ebben a fermánban még nem használja a pasai címet, 1651 januárjában azonban már nemcsak hercegovinai szandzsákbégi hivatalát tünteti fel, de korábbi kanizsai beglerbégnek is vallja magát és innentől kezdve következetesen használja a pasai címet is. Lásd Miović 2008: 240.

²⁸ Stanojević 1970: 217–218.

²⁹ Stanojević 1970: 219–220.

Oszmán Birodalomban. Mikor értesült róla, hogy leteszik posztjáról, Konstantinápolyba utazott, ahol 20 000 ezüstpénzt és huszonöt rabszolgát ajándékozott a nagyvezírnek és ezzel elérte, hogy nemcsak megtarthatta hercegovinai szandzsákbégi címét, de a közeli montenegrói tartomány kormányzását is rábízták.³⁰ Valószínű, hogy e költségek miatt kellett Ali pasának a területén élő keresztényekre súlyos adókat kirónia. Nem meglepő, hogy a legnagyobb teher a nikšićiekre esett, akiktől – a lázadás megtorlásaként – 1652-ben és 1653-ban 5000 *real* értékű harádzsot követelt.³¹ Visszatérése után, 1652 nyarán Csengizáde Ali ezer katonával csatlakozott a boszniai pasa dalmáciai hadjáratához és az egész hadjáratot a velenceiek által korábban lerombolt két ottani erőd, Zadvarje és Knin újjáépítésével töltötte.³² Egészében véve Ali pasa eddigi tevékenységéből egy hűséges oszmán előkelő képe rajzolódik ki, aki keresztény alattvalóit kemény kézzel szorította engedelmességre, illetve kötelességtudóan követte a szultáni parancsokat és vett részt a hadjáratokban.³³

HERCEGOVINAI SZANDZSÁKBÉG ÉS SZENT MÁRK KÖZTÁRSASÁGÁNAK BIZALMASA

1653-ban aztán Csengizáde Ali pasa felvette a kapcsolatot Vincenzo Bolizzával, a velencei uralom alatt lévő Kotor városából származó nemessel és intenzív levelezésbe kezdett vele. A Bolizza família a régió neves családjai közé tartozott és tagjai nagy tekintélynek örvendtek a velencei kormányzat köreibben is. A 17. század első felében három családtag is elnyerte a *cavaliere di San Marco* megtisztelő címét és két testvér, Francesco és Vincenzo azt a fontos feladatot kapta, hogy felügyeljék a Velence és Konstantinápoly közötti diplomáciai levelezést is bonyolító kurír szolgálattal. A család az oszmán hatalom alatt élő keresztény törzsek körében is nagy tiszteletet élvezett és aktív levelezésben állt velük a háború teljes időtartama alatt.³⁴ Ugyanakkor közvetítőként szolgáltak a Köztársaság és a Kotori-öböl hátsországa között is: nemcsak a keresztény törzsekkel, de az oszmán előkelőkkel folytatott levelezés is csaknem kizárólag rajtuk keresztül folyt. Vincenzo és Francesco Bolizza emellett a velenceiek által „piszkos háborúnak” (*guerra sporca*) nevezett tevékenységben, tehát a kémkedésben, a Köztársaság oszmán területen élő ellenségei likvidálásának, vagy szabotázsoknak a szervezésében is részt vállalt.

³⁰ Stanojević 1970: 221–222.

³¹ Stanojević 1970: 232.

³² Stanojević 1958: 130. Lásd még ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 473. num. 125. (Zadar, 1652. augusztus 17.) melléklete: *Costituto di Durac Spachia Dulimenovich, 17. Agosto 1652. Zara.*

³³ Csengizáde Ali pasa egyik első rendelete hercegovinai szandzsákbégként (1650. augusztus 18-án) egy szultáni parancs megerősítése volt, a raguzai piac megnyitására vonatkozó velencei kísérleteket akadályozta: a határ menti kádikat arra utasította, hogy kobozzák el a Raguzán keresztül importált velencei termékeket, lásd Miović 2008: 130.

³⁴ Tanulmányomban a család nevét a forrásokban található olasz verzióban használok a szláv változat (Bolica) helyett. Lásd még Čoralic 2006; Preto 2010: 241–242.

Vincenzo Bolizzát tulajdonképpen a régió velencei kémfőnökének tarthatjuk. Mindennek fényében Ali pasa lépése különösnek tűnhet, de közelebről nézve teljesen logikus volt.

A háború ekkor már nyolcadik évéhez érkezett és a helybéli oszmán elit körében szemmel láthatóak voltak a kimerülés jelei. Az oszmán oldal nagy veszteségeket szenvedett az első években: a halottak és sebesültek száma tízezrekre rúgott, köztük két szandzsákbéggel, amire Foscolo főkormányzó nagyon büszke volt. 1652 novemberében, kevéssel Csengizáde Ali döntése előtt, hogy felveszi a kapcsolatot a velenceiekkel, Filipović alajbég, egy másik befolyásos oszmán család feje egy jelentéktelen összecsapás alkalmával a velencei morlacchók fogságába esett és Veronában bebörtönözték. A neves oszmán előkelő sorsáról szóló hírek gyorsan terjedtek a határvidéken.³⁵ A dalmáciai területek elvesztése számos szpáhit és más timárbirtokost menekülésre kényszerített, akik menedéket keresve elárasztották rokonaik és bajtársaik közeli birtokait. 1652 végén, a Porta kérésére a Köztársaság elküldte hivatalos képviselőjét, Giovanni Capello *ambasciatorét*, hogy béketárgyalásokat kezdjen a Birodalommal. A velencei követ érkezése azt a meggyőződést terjesztette el a régióban, hogy közel a béke. Capello Herceg-Noviban lépett a Birodalom területére és szárazföldi útja során keresztülutazott Csengizáde Ali területein is, aki személyesen fogadta.

Ezt az alkalmat használta fel a pasa az alighanem a békét ígérő atmoszféra által motivált kapcsolatfelvételre Vincenzo Bolizzával.³⁶ Csengizáde Ali egy arabs telivért ajándékozott a kotori nemesnek, aki ezt hasonló értékű ajándékkal viszonzta. 1653 márciusában a Zadarban tartózkodó főkormányzó arról informálhatta a Szenátust, hogy Bolizza „barátságot és bizalmat szerződött” a pasával.³⁷ Ettől az időtől kezdve Csengizáde Ali folyamatos és szívélyes levelezést tartott fenn Bolizzával és a főkormányzóval a Nikšić törzs főnökén, Petar vajdán keresztül, számos esetben kérve tőlük cukrot, szappant és más árucikket.³⁸ A térségben eljárása egyáltalán nem számított egyedülállónak: 1653-ra a határvidék más oszmán bégjei is kialakították baráti kapcsolataikat a Köztársaság képviselőivel. Egyesek közülük akár velencei besúgókká (a források által használt kifejezéssel bizalmassá, *confidentévé*) is válhattak, hogy megvédjék birtokaikat a portyáktól vagy fogságba esés esetén biztosítsák maguknak a kedvezőbb bánásmódot.³⁹ Ahmed szpáhi, Solin egyik előkelő bégje például azért szolgálatot

³⁵ Stanojević 1958: 130–131.

³⁶ Stanojević 1970: 228.

³⁷ „... contratta amicitia et confidenza con Ali Bassa Cenghijch Sangiaco d’Hercegovina.” ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 474. num. 17. (Split, 1653. március 4.), lásd mellékletét is: *Lettera del Sangiaco d’Hercegovina scritta al Cav.re Bolizza*.

³⁸ Stanojević 1970: 229.

³⁹ A Köztársaság szolgálatában álló kémtevékenységet folytató személyek tipológiájáról és klasszifikációjáról lásd Preto 2010: 41–50.

információkat a Köztársaságnak, hogy ezzel is elősegítse a velencei morlacchók által elfogott gyermekei kiváltásáról folyó tárgyalásokat.⁴⁰

Bármilyen volt is Csengizáde Ali motivációja, az éppen folyó háborúval kapcsolatos attitűdjével szemben nem lehetnek kétségeink. 1653 során ismét Konstantinápolyban járt és a béketárgyalások kudarcra után tért vissza Hercegovinába. Decemberben írt Bolizzának, nyíltan kijelentve, hogy „ez a háború idővel értelmét veszítette”, szorgalmazta a kereskedelem újraindítását Kotor és annak oszmán hátországa között, és kérte a kotori nemest, hogy a Köztársaság küldjön hozzá egy képviselőt, akivel a megegyezés részleteit megtárgyalhatja. 1654 januárjában a pasa 5000 fős kíséretével Nikšićben tartott erődemonstrációt és kényszerített ki újabb 3000 real értékű „ajándékot” a helyi keresztényektől. Itt találkozott Francesco Zifrával, aki ha nem is a Köztársaság, de Francesco Bolizza személyes képviselőjeként kereste fel.⁴¹

A Zifrával folytatott megbeszélések alkalmával Csengizáde Ali mondandója messze túlment a régió szabad kereskedelmének témáján: finom fenyegetések és anyagi javakra vonatkozó kívánságok kombinációját nyújtotta. Úgy tűnik, az ifjú szultán nem tett mély benyomást a pasára, mivel nyíltan közölte Zifrával, hogy „a Birodalmat pillanatnyilag egy gyenge szultán irányítja, aki inkább boszandzsira [vagyis kertészre] hasonlít, mintsem egy uralkodóra”, és hogy a béke érdekében a Köztársaságnak csak a nagyvezírt és néhány főbb minisztert kellene lefizetnie – ehhez pedig felajánlotta szolgálatait. Emellett Ali pasa kérte, hogy a velenceiek térítsék meg konstantinápolyi utazásának költségeit, ahol – saját beszámolója szerint – a Köztársaság érdekében járt el. Végül Csengizáde Ali a helyzet súlyosságáról panaszkodott Bolizza küldöttének, tudniillik hogy a boszniai pasa és a shkodéri szandzsákbég nyomást gyakoroltak rá, támadja meg Perast velencei erődjét a Kotori-öbölben. Ali pasa azt állította, hogy eddig még a rossz időre hivatkozva képes volt elhárítani kéréseiket, de nem biztos benne, hogy erre tavasszal is lesz lehetősége – vagyis egyértelmű utalást küldött a Szenátusnak arról, mi történik, ha nem biztosítják jóindulatát.⁴² A Szenátus mindenesetre óvatosságot javasolt és arra utasította Lorenzo Dolfin főkormányzót, hogy valamilyen kisebb ajándékkal, „négy-öt köntössel, olyan minőségben, amelyet jónak talál” próbálja megnyerni Csengizáde Alit.⁴³

Mindazon szeretet és barátság ellenére, amelyre a *Serenissima* iránt leveleiben hivatkozott, Ali pasa tényleges cselekedetei nem tükröztek különösebb békevágyat.⁴⁴ Amikor 1654 márciusában a velenceiek megtámadták Knin oszmán erődjét, az 5-6000 fős felmentő seregben Csengizáde Ali kontingense is jelen volt, és

⁴⁰ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 471. num. 12. (Trogir, 1651. március 24.); num. 101. (Zadar, 1652. április 20.)

⁴¹ Stanojević 1970: 232–234.

⁴² Stanojević 1970: 233; ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 475. num. 106. (Zadar, 1653. február 9.) melléklete: *Relatione di Francoso Zifra da Nixichi*; num. 111. (Šibenik melletti gálya, 1654. március 2.)

⁴³ ASVe Senato Rettori, R-28, f. 46v, Adi 18 Marzo 1654.

⁴⁴ Vö. Stanojević 1970: 234.

a harcban a pasa maga is megsebesült a lábán.⁴⁵ Májusban aztán minden fogadkozása ellenére sereget gyűjtött és megtámadta Perast erődjét. Bár az akció meglepte a velenceieket, az meglehetősen bátortalan maradt és inkább csak a miatt a nyomás miatt került rá sor, amelyet más oszmán előkelők, elsősorban Herceg-Noví agái gyakoroltak Ali pasára, hogy számolja fel végre ezt a kalózfészket.⁴⁶ Végző soron ez a hadmozdulat nem gyakorolt jelentős befolyást Csengizáde Alinak a velenceikkel fenntartott viszonyára: a Köztársaság tisztviselői továbbra is fenntartották a pasával barátságos hangvételű levelezésüket és ha egyáltalán változott megítélése, akkor csak növelte szemükben az oszmán előkelő jelentőségét.⁴⁷

Ali pasa 1654–1655 telén ismét Konstantinápolyban járt, hogy megvédje magát a túladóztatással kapcsolatos vádak ellen, amelyek miatt megfosztották szandzsákbégi rangjától. A poszt visszaszerzésére irányuló próbálkozásait nagyvonalú, Klis visszafoglalására vonatkozó ígéretekkel támogatta meg.⁴⁸ Eközben a határvidéken a helyzet egyre romlott. A Perast elleni támadás ugyanis nem szüntette meg a kalózek portyáit, sőt, inkább intenzívebbé tette tevékenységüket. Ekkoriban egy kisebb önálló háború folyt két kalózfészek, a keresztény Perast és a muszlim Herceg-Noví között, amely azonban túllépett a Kotori-öböl határain és sok kárt okozott az oszmán–velencei háborúban semlegesnek maradó Raguzai Köztársaságnak is. Az oszmán adófizető Raguzát a Makarskából és a Kotori-öbölből érkező velencei irreguláris csapatok, a *hajduk*ok önmagában is célpontnak tekintették és felvonulási területként is használták az oszmán Hercegovina elérésére; míg a Birodalom képviselői a hajdukok támogatásával vádolták Raguzát.

1655 tavaszán a velencei hajdukok néhány merész portyája nyílt konfliktust szított Herceg-Noví agái és a Raguzai Köztársaság között: előbbieket adózás címén nyílt útonállásba fogtak és fosztogatni kezdték a Szarajevóból Raguzába tartó karavánokat, megbénítva a városállam kereskedelmét.⁴⁹ A karavánok válogatás nélküli kifosztása azonban visszaütött: Szarajevó befolyásos kereskedői, akik korábban szimpatizáltak Herceg-Noví vezetőivel, 1655 júniusára már a fejüket követelték. Ez természetesen megtámogatta a raguzai diplomáták érvelését is, akik mind a boszniai pasa előtt, mind a Portán egyszerű banditáknak titulálták az agákat. Az érveléssel, amely szerint a szultánnak küldendő adót sem tudják eljuttatni a Portára, mert tartanak a zsványoktól, illetve ajándékok

⁴⁵ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 475. num. 114. (Zadar, 1654. március 29.)

⁴⁶ A Perast elleni támadás jelentőségéről eltérnek a vélemények a történeti irodalomban: míg Radovan Samardžić a Kotori-öböl történetének meghatározó eseményét látja benne, Gligor Stanojević nem tartja többnek a háború számos kis epizódja egyikénél, vö. Samardžić 1993: 377–387; Stanojević 1970: 234–235.

⁴⁷ 1655 februárjában Csengizáde Ali kérte Velence kotori képviselőit, hogy küldjenek neki valamilyen díszes ajándékot, amelyet a boszniai pasának adhatna; és a Szenátus – jóindulatának biztosítása érdekében – jóvá is hagyta kérését. Lásd Stanojević 1970: 237–238; ASVe Senato, Rettori, R-28, f. 329r, Adi 27. Febraro 1654. mv.

⁴⁸ Stanojević 1970: 238; ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 477. num. 40. (Zadar, 1655. június 3.)

⁴⁹ Samardžić 1993: 379–380. 1656 februárjában néhány aga a boszniai pasa előtt hivatalosan is megvádolta a raguzaiakat, hogy részt vállalnak a keresztények támadásaiban és hatalmas összeget követeltek jóvátételként.

szétosztásával a raguzai követeknek nem volt nehéz dolguk a szultáni parancs megszerzésével, amely javaik visszaszolgáltatását és a tettesek megbüntetését rendelte el: 1655 áprilisa és 1656 júliusa között több ilyen is kibocsátottak Konstantinápolyban.⁵⁰

A parancs végrehajtásával a hercegovinai szandzsákbéget – amely poszton ekkorra ismét Csengizáde Ali ült – és a boszniai pasát bízták meg.⁵¹ Az ügy rettentően kínos volt Ali pasa számára. Herceg-Noví bevádolt előkelőinek egy része a rokona volt és a pasa mindent megtett, hogy kiegyezést hozzon össze köztük és a boszniai beglerbég között. Másrészt a raguzai követek tevékenysége a hatalma alatt álló területre irányította a Porta figyelmét. A Raguzai és Herceg-Noví közötti konfliktus 1656 júniusában tetőzött, amikor már a boszniai pasa sem halogathatta tovább, hogy cselekedjen: vonakodva bár, de megindult seregeivel és lerombolta a két-három legerőszakosabb útonálló őrtornyát, a többiekkel pedig Csengizáde Ali segítségével kiegyezett.⁵² Ali pasa ugyanakkor a kalózkodás és a portyázás megfékezése érdekében a Köztársaság kotori képviselőivel is tárgyalásokat kezdeményezett. Egy tucat oszmán előkelő kíséretében a pasa személyesen találkozott Vincenzo Bolizzával és az ajándékok kicserélése után megállapodtak a lokális fegyverszünet feltételeiben, tudniillik hogy egyik fél sem indít támadást uralkodója kifejezett utasítása nélkül; ezeket aztán továbbküldték a boszniai pasának, illetve a Szenátusnak. Bolizza jelentése szerint Ali pasa az oszmán előkelők jelenlétében nyíltan kijelentette, hogy „noha fejedelmeink között háború folyik, az információcserét, a békés együttélést, a szárazföldi és vízi ellenséges cselekmények megakadályozását és a kalózok kordában tartását gyakorolnunk kell attólvalóink közös java érdekében.”⁵³

A szép retorika és a jóindulat kinyilvánítása ellenére a béke kezdeményezésével mindkét oldal saját érdekeit tartotta szem előtt. Ali pasa a Porta nemkívánatos figyelmétől akart megszabadulni, az oszmán előkelők pedig szabad kezet akartak a montenegrói keresztények megrendszabályozásához, akik akkor már évek óta megtagadták az adófizetést.⁵⁴ Másrészt Antonio Bernardo fő kormányzó el akarta hárítani egy Kotor elleni oszmán támadás lehetőségét, hogy csapatait Dalmácia védelmére összpontosíthassa. A Kotori-öbölben kötött megállapodásnak más fontos haszna is volt: az oszmán uralom alatt álló háttország kereskedelmének megnyitásával lehetővé vált Velence adriai birtokainak ellátása gabonával és

⁵⁰ Miović 2005a: 297.

⁵¹ A boszniai pasa és a hercegovinai szandzsákbég szerepéről Raguzai diplomáciájában lásd Miović 2005b.

⁵² A csapatmozgásokat élénk figyelemmel követő velenceiek maguk is készségszékbe helyezték csapataikat, de a konfliktus még azelőtt véget ért, hogy a fő kormányzó Kotorba érkezett volna, lásd ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 480. num. 14. (Šibenik, 1656. június 19.); num. 36. (Zadar, 1656. augusztus 23.)

⁵³ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 480. num. 37. (a raguzai Santa Croce kikötőjében álló gályáról, 1656. augusztus 31.), különösen mellékletei, Bolizza levele Antonio Bernardo fő kormányzónak és Kotorba való visszatérte után írt jelentése (Kotor, 1656. szeptember 15.).

⁵⁴ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 480. num. 40. (Kotor, 1656. szeptember 11.)

más élelmiszerrel.⁵⁵ A tárgyalások alatt a főkormányzó mindenesetre folyamatosan egyeztetett Nikšić törzsfőnökeivel egy Herceg-Novi elleni váratlan támadás előkészítéséről. Minden érdekelt fél „legnagyobb jószándéka” ellenére azonban a fegyverszünet rövidnek bizonyult. Olyan erők indultak mozgásba, amelyek felett a helybéliek nem rendelkeztek befolyással, az oszmán kormányzat figyelmét pedig már nem sikerült elterelni ezekről a perifériális helyzetű tartományokról.

KOTOR OSTROMA 1657-BEN

Amikor 1656 júniusában a velencei flotta a „harmadik Dardanellák-ütközet”-ként ismert csatában megverte az oszmánokat, az a kormányzat összeomlásához és egy új, energikus nagyvezír, Köprülü Mehmed pasa kinevezéséhez vezetett. Nemsokára riasztó hírek érkeztek Dalmáciába, tudniillik, hogy az új nagyvezír szárazföldi sikerekkel akarja feledtetni a tengeri vereségeket és ezt a tartományt szemelte ki célpontnak a következő évre.⁵⁶ A Velencébe érkező hírek szerint az 1657-es hadjáratban az oszmánok a partvonal több helyén egyszerre indítottak volna támadást: Dalmáciában Zadar, Šibenik és Split ellen, illetve délen Kotor ellen. A nagyszabású katonai és logisztikai előkészületek mellett a Porta elkezdte lecserélni a határvidék vezetőségének kulcsfiguráit is. A boszniai pasa posztját, különleges hatáskörrel ellátva Szejdi Ahmed pasa kapta meg, egy tapasztalt katona, aki azonban nem tartozott az új konstantinápolyi kormányzat kegyeltjei közé.⁵⁷ Csengizáde Ali pasának sikerült megtartania hercegovinai szandzsákbégi pozícióját, annak ellenére, hogy a raguzaiak – a Herceg-Novi agáinak nyújtott segítsége miatt – megpróbálták elérni letartóztatását.⁵⁸ A shkodéri szandzsákbég pozícióját betöltő rokona nem volt ilyen szerencsés. Ali pasával ellentétben, aki meglehetősen ügyességet tanúsított a Birodalom politikai intrikáinak kezelésében és többször is elhárította a letételére irányuló próbálkozásokat, Jusufbegović hiába küldött 3000 *scudi* ajándékot a Portára, hivatalát át kellett adnia Varlac Mehmed pasának, aki korábban janicsár aga volt, és most a Kotor elleni támadást is rá bízták.⁵⁹

⁵⁵ Ez különösen fontos volt ebben az évben, mivel a hagyományos dél-itáliai élelmiszerpiacok pestisjárvány miatt nem voltak hozzáférhetőek, lásd ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 480. num. 39. (Kotor, 1656. szeptember 4.)

⁵⁶ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 480. num. 48. (Split, 1656. október 6.); num. 54. (Trogir, 1656. október 16.)

⁵⁷ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 480. num. 77. (Šibenik, 1657. január 22.); Samardžić 1993: 382–383. Életrajzát lásd Gévay 1841: 43–44; Sudár 2011: 893–895.

⁵⁸ 1656 decemberében két kapudzsi meg is érkezett Hercegovinába, hogy letartóztassa és Konstantinápolyba vigye, Csengizáde Ali azonban elrejtőzött; így a kapudzsik csak fiát, Kadri béget vihették magukkal, akit a boszniai pasa őrizetére bíztak. Az epizód végül semmilyen fontos befolyással nem járt Ali pasa karrierjére, aki zavartalanul megtarthatta pozícióját. ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 480. num. 67. (Šibenik, 1656. december 9.)

⁵⁹ Stanojević 1970: 239. Varlacot a török források Hiszim Mehmedként említik; ezért az információért és az íráshoz fűzött értékes kommentárjaiért Sudár Balázsnak tartozom köszönettel.

Jusufbegović azonban nem akart beletörődni letételébe. Elhatározta, hogy fegyverrel száll szembe az új szandzsákbéggel, ezért elkezdte összevonni helybeli támogatóinak csapatait, sőt, keresztény alattvalóit is felszólította a csatlakozásra. A jól ismert maximát követve, miszerint „az ellenségem ellensége a barátom”, Jusufbegović a velenceieket is megkereste. Januárban helyettese és egyik rokona személyesen utazott Kotorba, hogy a Köztársaság támogatását kérje.⁶⁰ A velencei források szerint a küldöttnek, aki a szultáni parancsot hozta, mely szerint posztját elhagyva Konstantinápolyba kellett volna mennie, a bég nyíltan megmondta, hogy erre nem hajlandó, sőt, ha valaki megpróbálja letenni a posztról, az ellen kirántja szablyáját.⁶¹ A velenceiek készségesen felajánlották a letett szandzsákbégnek – akit mindössze három hónappal korábban még méreggel próbáltak eltenni láb alól –, hogy menedéket adnak neki Kotorban.⁶² A Köztársaság egészen odáig elment, hogy vérdíjat tűzött ki Varlac Mehmed pasa és legfőbb helybeli támogatója, Dzsafer aga fejére.⁶³ 1657 áprilisáig Jusufbegović több ezer embert gyűjtött össze és elindult, hogy megütközzön az új szandzsákbég csapataival. Az albániai Alessio városa mellett előőrseik össze is csaptak, több tucat halálos áldozatot hagyva a csatatéren.⁶⁴

Csengizáde Alinak meglehetősen gyorsan sikerült elnyernie a boszniai pasa bizalmát, így az őt bízta meg a közvetítéssel és a két oszmán előkelő kibékítésével.⁶⁵ A küldetés sikerrel járt és mindkét fél beleegyezett a fegyverszünet megkötésébe. Antonio Bernardo fő kormányzó mindazonáltal nem akarta ilyen könnyen veszni hagyni ezt a pompás lehetőséget. Arra utasította Bolizzát, hogy vegye fel a kapcsolatot „barátjával”, Ali pasával, aki – Bernardo véleménye szerint – „igencsak haszonleső ember, aki pénzért cserébe nagyon gyorsan kész arra, hogy negligálja a szultáni parancsokat, vagy akár azokkal szemben cselekedjen”. A fő kormányzó azt várta el Csengizáde Alitól, hogy bomlasztó elemként segítse elő a konfliktus elmélyülését. Bernardo azzal is megbízta Bolizzát, hogy tegyen utalásokat: Ali pasa kecsegtető összegű járandóságra számíthat, ha a Köztársaság *confidentéjévé* szegődik.⁶⁶ Úgy tűnik azonban, hogy a velencei ajánlat túl későn jött. Május elejére Jusufbegović engedett a nyomásnak és elfogadta letételét

⁶⁰ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 480. num. 72. (Šibenik, 1657. január 4.)

⁶¹ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 91. (Zadar, 1657. április 7.)

⁶² A mérgezési kísérletről lásd Preto 2010: 310.

⁶³ Az utóbbi renegát korábban Voin Tujčević gróf néven volt közismert. Az ő fejéért a Köztársaság 100 aranyat ígért, az új szandzsákbégéért 200-at: ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 97. (Zadar, 1657. május 8.). A velenceiek úgy tudták, Voin volt az egész háború megindításának egyik legfőbb szószólója. Személyéről lásd még Stanojević 1970: 215, 243, 245–249, 252; Samardžić 1993: 387.

⁶⁴ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 91. (Zadar, 1657. április 7.)

⁶⁵ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 91. (Zadar, 1657. április 7.). Csengizáde Ali pasa már februárban Szarajevóban várta az új pasa, Szejdi Ahmed megérkezését, lásd b. 480. num. 86. (Zadar, dátum nélkül)

⁶⁶ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 94. (Zadar, 1657. április 17.)

a posztról.⁶⁷ Ahogy a későbbiekből kiderült, ezzel a konfliktus csak elcsendesedett, de nem oldódott meg. Nemcsak Jusufbegović viseltetett továbbra is rosszindulattal Varlac Mehmed pasával szemben, hanem Csengizáde Ali is, akiknek birtokait az új shkodëri szandzsákbég feldúlta a rokonának adott segítség miatt; mindketten csak az alkalomra vártak, hogy megszabaduljanak tőle.

A velenceiek aggódva figyelték az oszmán hadjárat előkészületeit, és mivel számos jel mutatott arra, hogy Kotor lesz a támadás egyik célpontja, Antonio Bernardo főkormányzó személyesen utazott a városba. Innen próbálta meggyőzni a hátországbán oszmán uralom alatt élő keresztény törzsfőket, hogy támogassák a velencei védelmi hadmozdulatokat.⁶⁸ Ez ugyan csak csekély sikerrel járt, a lázadás kirobbantására irányuló diplomáciai erőfeszítéseknek volt azonban egy nem várt eredménye: a Köztársaságnak sikerült Csengizáde Alit megnyernie saját ügyének. Ali pasát végül az anyagi nyereség reményén kívül annak az esélye hajtotta a velencei oldalra, hogy felszámolhatja a területeit fenyegető újabb veszélyt, amelyet Varlac Mehmed szandzsákbég és támogatói jelentettek. Vincenzo Bolizza Kotorba invitálta a pasát, hogy személyesen is szót válthasson a főkormányzóval és kialakíthassanak „egy valódi barátságot”, ám ezt megakadályozták azok események, amelyeket Bernardo Zadarból való távozása váltott ki.⁶⁹

Az ugyanis, hogy a főkormányzó elhagyta székhelyét, arra sarkallta Szejdi Ahmedet, hogy 1657 júniusában egy váratlan támadással megkísérelje elfoglalni Splitet. Egy héttel a nem teljes létszámú sereggel és nehéztüzérség nélkül útnak induló boszniai pasa megérkezése után már a főkormányzó is visszatért a városba a tengeren keresztül; ráadásul sikerült elhítenie ellenfelével, hogy a valóságosnál sokkal nagyobb erővel rendelkezik, így az oszmán sereg morálja összeomlott és a pasa kiadta a parancsot a visszavonulásra.⁷⁰ Hogy legalább részben kompenzálja veszteségét, Szejdi Ahmed megpróbálta kirabolni a közeli Bosiljinát, a viszonylag nagy falu elleni portya azonban a hadszíntér egyik legnagyobb oszmán fiaskójává nőtte ki magát: a helybeliek váratlanul erős ellenállása miatt a pasának még a tüzérséget is be kellett vetnie és nagy veszteségeket szenvedett. A Livnába visszatérő oszmán sereg morálja nagyon alacsony volt és Szejdi Ahmed komoly presztízsveszteséget szenvedett – a velencei források egyenesen 1000 fős veszteségről tudnak – és eredményképpen csak némi portyáról származó zsákmányt

⁶⁷ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 97. (Zadar, 1657. május 8.) melléklete: *lettera scritta dall Albanese liberato dell' Ecc.(ellentissi)mo s.re Antonio Bernardo Prov.re Gnal spedito da sua Ecc.za per avvelenare il Sanzacco di Scuttari, e Voin nominato Zafer Aga ringato.*

⁶⁸ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 101. (Budva, 1657. június 9.); Stanojević 1970: 247–248. Lásd még a főkormányzó és a keresztény törzsfők közötti levelezést: ASVe Senato, Dispacci, PTM. b. 481. num. 101. (Budva, 1657. június 9.) 1–10. számú mellékletek.

⁶⁹ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 101. (Budva, 1657. június 9.) 11–13. számú mellékletek.

⁷⁰ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 103. (Budva melletti gálya, 1657. június 16–17. éjszakáján); num. 104. (Split, 1657. június 20.) Split ostromáról lásd még Novak 1961: 1093–1106.

tudott felmutatni.⁷¹ Így a Bosiljina elleni, tulajdonképpen jelentéktelen hadművelet komoly következményekkel járt: a boszniai pasa ezután nem akarta újra kockára tenni reputációját és az 1657-es év hátralévő részében néhány alibinek tekinthető portya kivételével passzivitásban maradt Livnóban.

Eközben Varlac Mehmed pasát kinevezték az 1657-es Kotor elleni hadjárat vezetőjévé és alá osztották be Csengizáde Alit is. Összeűjtött csapataival július 30-án érkezett meg a Kotori-öbölhöz. A hadba hívó parancsra Ali pasa kötelességtudóan reagált, de mint a későbbiekből kiderült, céljai egészen mások voltak, mint feljebbvalójáé. Míg a shkodëri szandzsákbég 5000 emberrel érkezett, Csengizáde Ali csak ezret hozott Hercegovinából, amelynek fele keresztény volt. Indulása előtt Nikšičből küldött még egy levelet Bernardo főkormányzónak, amelyben mentegette magát, hogy szükségből, nyomás alatt cselekszik, mivel ellenségei őt és Jusufbegovićot bevádolták a Portán mint annak felelőseit, hogy Kotor még mindig nincs oszmán uralom alatt. Ali pasa arról is értesítette a főkormányzót, hogy az irányítása alatt lévő emberek külön táborban lesznek elszállásolva és kérte, hogy őket a velenceiek barátaikként kezeljék majd.⁷²

Antonio Bernardo megértően viszonyult Ali pasa helyzetéhez. A Szenátust biztosította arról, hogy bízik a pasának a Köztársaság érdekei iránt érzett jóindulatában, és 100 arany ajándékkal elküldte emberét Csengizáde Alihoz, azzal a megjegyzéssel, hogy csak az utak bizonytalansága miatt küld ennyire keveset. A küldöttön keresztül a főkormányzó felvázolta javaslatait az együttműködésre. Üdvözölte Ali pasa elképzelését, hogy külön táborban helyezi el saját csapatait, megígérte, hogy megkíméli őket, és arra biztatta: érje el, hogy Varlac Mehmed pasa tábora legyen jobban kitéve a velencei ágyúk tüzének. Arra kérte, hogy biztosítsa: az oszmán ágyúk vagy ne közvetlenül a városfalakat lőjék, vagy kevés puskaport használjanak, így a falat elérve a golyók hatásának nagy része elveszsen. Amennyiben Varlac saját embereit akarná a tüzéség élére rakni, Bernardo azt javasolta, hogy Csengizáde Ali ezektől egy csata vagy rajtaütés forgatógépében igyekezzék megszabadulni. Azt Bernardo a pasa lelkére kötötte, hogy minden úton-módon igyekezzen szabotálni az oszmán tüzéség működését, „mivel ez a megfelelő időpont arra, hogy megmutassa jóindulatát és serényen és világosan értesítsen mindenről”.⁷³

Valóban, ahogy a támadás megindult, minden a Bernardo által javasolt terv szerint haladt. A főkormányzó elégedetten jelenthette a Szenátusnak, hogy „vagy véletlenül, vagy Csengizáde Ali tevékenységének köszönhetően”, de az

⁷¹ Stanojević 1970: 137; Jačov 1991: 118–121; Difnik 1986: 243–247; ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 105. (Zadar, 1657. június 22.) A Bosiljina elleni támadásról: ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 106. (Split, 1657. július 1.)

⁷² ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 112. (Kotor, 1657. július 19.) melléklete: *Traduzione della lettera scritta in serviano all'Ill.mo et Ecc.mo sig.re Antonio Bernardo Prov.re Gl in Dalmatia et Albania Dal s.re Alli Bassa Cenghich di Herzegovina. ricevuta sotto li 17 lug.o 1657.*

⁷³ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 112. (Kotor, 1657. július 19.) és melléklete: *Risposta alla sop.ta lett.ra dell' Ecc.mo Sig.re Prov.or Gnal Bernardo al Cenghich Bassa di Herzegovina espedita sotto li 18 luglio 1657 col confidente espresso.*

ágyúk semmiféle kárt nem okoznak, mivel vagy nem találják el a falat és beesnek a városba, vagy túl kevés erővel rendelkeznek a romboláshoz.⁷⁴ Az Ali pasa kíséretében lévő keresztények futárszolgálatot láttak el közöttük és a városban tartózkodó Bernardo között, és rendszeresen hozták a tervezett oszmán támadásokról, illetve az ostromló sereg moráljáról szóló híreket.⁷⁵ Az oszmánokat folyamatos balszerencse sújtotta az ostrom teljes időtartama alatt. Augusztus 21-ére már csak egyetlen nehézágyújuk és négy kisebb üteg volt működőképes, az összes többit eltalálták a velenceiek, vagy „balesetek” történtek velük és felrobbantak (ezt Csengizáde Ali saját érdeméért tüntette fel).⁷⁶ Ráadásul homályos körülmények között felrobbant tizenöt zsáknyi puska is, amit Ali pasa ismét csak saját tevékenysége eredményeként tált, miközben azt ígérte Bernardónak, hogy hamarosan egyetlen oszmán ágyú sem marad működőképes.⁷⁷ Noha ezt nem sikerült elérnie, mert Varlac Mehmed pasa időközben megnövelte az őrség létszámát a tüzérség környékén, Ali pasa tökéletesen demonstrálta értékét a velenceiek számára. Amikor a Szenátus figyelmeztette a főkormányzót, hogy „a törökökben nem lehet bízni, mert természetükben hitetlenek”, Bernardo azzal válaszolt, hogy mindenki legnagyobb meglepetésére a húsz napja folyó ostrom alatt még egyetlen helyen sem sikerült kárt okozni a falban, amit egyértelműen Csengizáde Ali számlájára írt. Ráadásul, mint a főkormányzó kiemelte, inkább Ali pasának kellett bízni őbenne, mivel leveleiben „saját pecsétjével kötelezte magát arra, hogy királyának kárára elkövetett felségárulásról tárgyal”.⁷⁸

Ahogy múltak a hetek, az ellenséges területen lévő és keresztény törzsek által körülvevett oszmán táborban tapasztalható morál gyors tempóban rendült meg. Varlac Mehmed kísérletei arra, hogy erősítést hozzon Albániából, kudarcot vallottak. A helyi keresztények elfogták hírvivőit és átadták őket a velenceieknek. A shkodëri szandzsákbég egyre elkeseredettebb lett, a vidék feldúlásával vigasztalta magát és minden reményét a boszniai pasa érkezésébe vetette.⁷⁹ Szejdi Ahmednek azonban más elképzelései voltak. Hihetetlen lassú tempóban vonult seregével Livnóból a Kotori-öböl felé és jelentős időt szentelt arra, hogy pénzt préseljen ki a területekből, ahol áthaladt. Amikor a Raguzai Köztársaság keleti területeinek kifosztása után szeptember 24-én végre elérte Herceg-Novit, nyilvánvalóvá vált, hogy nem áll szándékában egy újabb ostrom kockáztatása.⁸⁰

⁷⁴ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 116. (Šibenik, 1657. augusztus 6.); num. 118. (Zadar, 1657. augusztus 14.)

⁷⁵ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 482. num. 132. (Kotor, 1657. október 4.)

⁷⁶ Csengizáde Ali a főkormányzónak írt levelében egész pontosan három oszmán ágyú működésképtelenné tételeit tulajdonította magának: ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 125. (A Kotori-öböl szájában lévő gályáról, 1657. augusztus 28.) melléklete: *Lettera di Cav.re Vi.o Bolizza a Ecc.mo S.re Antonio Bernardo Pre Gnal.* A velencei tüzérség sikereiről: num. 121. (Hvar, 1657. augusztus 21.) és mellékletei.

⁷⁷ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 126. (Kotor, 1657. augusztus 29.) melléklete: *Ali pasa levele Vincenzo Bolizzának* (1657. augusztus 28.).

⁷⁸ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 123. (Hvar, 1657. augusztus 24.)

⁷⁹ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 482. num. 127. (Kotor, 1657. szeptember 11.)

⁸⁰ Samardžić 1993: 388.

Az oszmán táborban tartott haditanácson Szejdi Ahmed hagyta magát meggyőzni Csengizáde Ali, Jusufbegović és támogatóik által, hogy Kotor bevételére semmi remény nincs.⁸¹ Így aztán 1657. október 4-én, kéthavi ostrom után az oszmán hadsereg úgy kezdte meg a visszavonulást Kotor falai alól, hogy rohammal egyetlen egyszer sem próbálkoztak.⁸²

Ilyen körülmények között, amikor a legfontosabb parancsnokok egyike és az agák nagy része nyíltan ellenséges volt a hadjárat vezetőjével szemben, a boszniai pasát pedig – zsebének megtöltésén kívül – leginkább lehetséges vereségének politikai következményei érdekelték, azt mondhatjuk, Kotor ostroma kudarcra volt ítélve már azelőtt, hogy megkezdődött volna. Csengizáde Ali pasát két dolog hajtotta. Egyrészt az ostrom szabotálásával a Porta előtt rossz fényben tüntethette fel az új shkodéri szandzsákbéget és előkészíthette annak hivatalából való letételét. Másrészt Szent Márk Köztársasága részére demonstrálhatta hasznosságát, így mozdítva elő évjáradékkal kapcsolatos alkudozásait. A kudarcba fulladt támadás valóban Varlac Mehmed csillagának leáldozásához vezetett: a következő két évben portai támogatottsága csökkent, míg végül 1660 februárjában Jusufbegović ismét sikerrel megszerezte a shkodéri szandzsák feletti uralmat.⁸³ Az évjáradék ügyében, annak ellenére, hogy Csengizáde Ali maradéktalanul teljesítette a főkormányzó elvárásait, nem sikerült előrébb lépni. Az ostrom közepén Ali pasa, aki tiszttában volt saját értékével a velenceiek számára, újabb ezer arany ajándékot és a Szenátus adománylevelét kérte évjáradékával kapcsolatban; a hadműveletek végeztével azonban alkupozíciója jelentősen romlott.⁸⁴ A sikert akadályozta a velenceiek körében tapasztalható krónikus pénzhiány, illetve a Kotor ostroma utáni zűrzavaros politikai helyzet.⁸⁵ Bár a tárgyalások még évekig folytak, az évjáradék kérdésében végül Ali pasának soha nem sikerült sikert elérnie.

ALI PASA ÉS A KÖZTÁRSASÁG A KOTOR OSTROMÁT KÖVETŐ ÉVEKBEN (1658–1664)

Csengizáde Ali pasa a háború folyamán többé nem tett hasonlóan aktív lépéseket a Köztársaság megsegítésére. Közvetlenül az ostrom befejezte után kölcsönös vádaskodások kezdődtek az oszmán sereg vezetői között: Varlac Mehmed egyszerre hibáztatta Szejdi Ahmedet, Csengizáde Alit és Jusufbegovićot.⁸⁶ A következő néhány hónapban a főszereplők nagy része egymás után elhagyta

⁸¹ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 482. num. 131. (A Kotori-öbölnél lévő gályáról, 1657. szeptember 30.) és mellékletei.

⁸² ASVe Senato, Dispacci, PTM. b. 482. num. 132. (Kotor, 1657. október 4.)

⁸³ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 486. num. 284. (Zadar, 1660. február 28.)

⁸⁴ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 481. num. 123. (Hvar, 1657. augusztus 24.) melléklete: *Csengizáde Ali pasa levele Bernardo főkormányzónak* (1657. augusztus 23.).

⁸⁵ Az 1657 augusztusa és 1658 januárja közötti hat hónapban mindössze 20 000 dukát érkezett Dalmáciába, lásd ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 482. num. 154. (Split, 1658. január 14.)

⁸⁶ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 482. num. 136. (Kotor, 1657. november 4.)

a színpadot. Az első Varlac legfőbb helyi támogatója, Dzsafer aga volt, akit Ilijco vajda, az albán keresztény törzsek vezetője ölt meg és fejéért Kotorban begyűjtötte a velenceiek által ígért vérdíjat.⁸⁷ A lázadó Jusufbegovićot 1658-ban Drinápolyba rendelte a Porta, és bár egy darabig arról szóltak a hírek, hogy lefejezték, végül az ohridi szandzsák élére nevezték ki.⁸⁸ Szejdi Ahmed boszniai pasa 1659 elején szintén végleg elhagyta a régiót: északra ment, hogy a nagy tekintélyű budai vilájet élére álljon.⁸⁹

Ami Ali pasát illeti, ő sosem szabadulhatott a vádaktól, hogy árulóvá lett és a „latinok” megvették; ez pedig azt eredményezte, hogy négy évre eltűnt a régióból. 1658 februárjában ért el Zadarba a hír, hogy Csengizáde Alit letették, és ezúttal nem is tudta kivédeni az erre irányuló próbálkozásokat: áprilisban már ki is nevezték az új hercegovinai szandzsákbéget.⁹⁰ Ali pasa mindenesetre nem vált bukott politikussá: újra egy pasaságot, az egrit bízták rá, s e minőségében a budai beglerbég mellé rendelték a II. Rákóczi György elleni hadjáratba, így hónapokra elveszítette a kapcsolatot a velenceikkel; erdélyi tevékenységéről a Köztársaságot csak ritka hírek érték el a szarajevói, belgrádi és raguzai kémek és *confidenték* útján.⁹¹

1658 augusztusában egy küldönc érkezett Ali pasa hercegovinai otthonába, aki II. Rákóczi György Lippa mellett, a páülési szorosban kivívott győzelmének hírért hozta és beszámolt arról is, hogy az ütközetben Csengizáde Ali idősebb fia, Kadri bég is elesett, a pasa bátyja fogságba került, ő maga pedig súlyosan megsebesült.⁹² Az Ali rokonairól szóló hírek végül hamisnak bizonyultak, a pasa pedig úgy tűnik, mély benyomást tehetett feletteseire, mert a következő hónapokban csillaga emelkedőben volt: először a frissen elfoglalt Jenő védelmére rendelték, majd 1658 szeptemberében temesvári beglerbéggé nevezték ki.⁹³

Időközben ijesztő hírek érték el Dalmáciát az 1659-es oszmán hadjáratral kapcsolatban. Úgy tűnt, az ázsiai lázadás leverése után a Birodalom végre szabad kezet kapott, hogy erre a hadszíntérre irányítsa figyelmét. A Porta azt tervezte, hogy még egyszer megpróbálkozik az 1657-es tervek valóra váltásával, de ezúttal a nagyvezír személyesen támadta volna meg Zadart, Kotor ostromát pedig Varlac nem kevesebb mint tizenkét ruméliai szandzsákbég segítségével kísérelte

⁸⁷ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 482. num. 161. (Zadar, 1657. február 21. m.v.) melléklete: *Lettera di Cav.re Bolizza et di altri, che avvisano la morte data à Voino rinegato.*

⁸⁸ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 483. num. 176. (Zadar, 1658. április 25.) A lefejezésen kívül a korábbi hírek Jusufbegović visszahelyezését is megszéllőztették a shkodéri szandzsákba: num. 163. (Zadar, 1658. március 10.); num. 167. (Zadar, 1658. március 19.)

⁸⁹ Gévy 1841: 43; Sudár 2011: 894.

⁹⁰ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 482. num. 157. (Zadar, 1658. február 14.); PTM b. 483. num. 176. (Zadar, 1658. április 25.)

⁹¹ 1662. május 24-én Zrínyi Miklósnak írott levelében az akkor éppen a kanizsai címet birtokló Ali pasa felsorolta korábbi állomáshelyeit és azt állította, hogy Temesvár és Jenő mellett az egrí pasa címét is viselte. Lásd Theiner 1875: 164. Köszönöm Sudár Balázsnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

⁹² ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 483. num. 205. (Split, 1658. augusztus 11.)

⁹³ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 484. num. 216. (Split, 1658. október 22.); num. 231. (Korčula, 1658. február 6. m.v.); Sudár 2011: 897.

volna meg újra.⁹⁴ Ebben a hangulatban kapta meg 1659 áprilisában Antonio Bernardo főkörmányzó Ali pasa levelét, aki korábbi stílusához híven azt ajánlotta, hogy újonnan támadt befolyását és kapcsolatait – közölte például, hogy Melek Ahmed boszniai pasa „fogadott testvére” – arra használja, hogy az oszmán seregeket északnak fordítsa, ha kap a Köztársaságtól 10–12 000 ezüst realt. Csengizáde Ali megírta Bernardónak, hogy „gondold végig, mi a legjobb számodra; ha nem akarsz, hogy az oszmán sereg ellened induljon ebben az évben, küldj 1500 zecchinót, hogy elköltthessem [megvesztegetésre]”.⁹⁵ A pasa visszaküldte fiát, Kadri béget Hercegovinába, aki a nevében különböző ajándékokat kért a főkörmányzótól barátságuk megerősítése végett.⁹⁶

A hasonlóan grandiózus ajánlatok, ajándékokra vonatkozó igényekkel kombinálva jellemzőek voltak Ali pasára és nem különböztek sokban 1648-as vagy 1657-es ajánlkozásaitól; csak hogy ezúttal egy beglerbégtől származtak, akit magas pozíciója miatt komolyan kellett venni. Az 1659-es dalmáciai hadművelleti szezon végül Csengizáde Ali beavatkozása nélkül is meglehetősen eseménytelenül zajlott, a Köztársaság mégis bölcsőbbnek ítélte, ha jó viszonyt tartanak fenn az oszmán előkelővel. 1659 novemberében Bernardo főkörmányzó a Szenátus jóváhagyásával Vincenzo Bolizzán keresztül eljuttatta Kadri bégnak a kért ajándékokat Hercegovinába.⁹⁷

A következő években ritkábbá vált a kapcsolat Csengizáde Ali pasa és Dalmácia velencei kormányzói között. 1660 márciusában Antonio Bernardót, aki sok energiát szentelt a baráti kapcsolatok fenntartásának a hátország oszmán előkelőivel és keresztény törzsfőivel, Andrea Corner váltotta hivatalában, aki számára ez nem jelentett prioritást. Ugyanakkor temesvári beglerbéggé való kinevezésével Ali pasa is az oszmán politika magasabb szféráiba nyert bebocsátást, így a délen folyó események másodlagos jelentőségűek lettek számára: egyszerűen már nagyobb tétben játszott. Az 1659–1662 közötti zűrzavaros években tevékenységét nehéz követni. Úgy tűnik, 1660 elejéig maradhatott Temesváron, majd egy ázsiai tartomány vezetését kapta meg, de miután a Habsburg határon megindultak a hadicselekmények, visszahívták Európába.⁹⁸

⁹⁴ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 485. num. 248. (Split, 1659. április 18.).

⁹⁵ ASVe Senato, Dispacci, PTM 485. num. 248. (Split, 1659. április 18.) melléklete: *Ali pasa levele Bernardo főkörmányzónak.*

⁹⁶ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 485. num. 248. (Split, 1659. április 18.) melléklete: *Kadri bég levele Bernardo főkörmányzónak* (érkezett Kotor, 1659. április 28.).

⁹⁷ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 486. num. 268. (Split, 1659. november 16.); ASVe Senato, Rettori, R-34, f. 309v–310r. (Adi 5 Dicembre 1659).

⁹⁸ Sudár 2011: 897. Utolsó jelenleg ismert említése temesvári beglerbégeként a Haller Gábor váradi kapitány által neki küldött levélben található (Várad, 1659. szeptember 28.) MOL E 190 31. d. nr. 7743. Valószínűleg 1661 tavaszán tért vissza Ázsiából Európába; egy e hónapban írott levélben ugyanis Vincenzo Bolizza arról informálta a főkörmányzót, hogy „amico Cenghich” Belgrádban van az oszmán sereggel: ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 488. num. 71. (Split, 1661. április 9.) A Magyar Országos Levéltárból és a Haus-, Hof- und Staatsarchivból származó adatokért, illetve a magyar szakirodalom és a korabeli krónikák szövegének fordításáért kedves

A kapcsolatot a Köztársaság képviselőivel csak 1662 tavaszán sikerült rendezesebbé tenni, amikor Csengizáde Ali Szarajevóba érkezett az egész dalmáciai hadszíntér szerdári (főparancsnoki) címének birtokában. Bár megbízatása arra szolgált, hogy támadja meg Velence adriai birtokait, gyorsan világossá vált: nem szándékozik elkövetni számos elődje hibáját, hogy erődítmények ostromával tegye próbára szerencsését. Ehelyett Makarska községét jelölte ki célpontnak, ami az ő szempontjából tökéletes választásnak ígérkezett.⁹⁹ Nemcsak gyenge védművekkel rendelkezett a többi dalmáciai városhoz képest, de az egyik első olyan közösség volt, amelyik a háború elején fellázadt az oszmán uralom ellen és elismerte a velencei fennhatóságot. Ráadásul az egész háború alatt a hercegovinai szandzsákból portyázó velencei hajdukok bázisának számított. Így Csengizáde Ali a Makarska ellen folytatott hadműveletekben számíthatott a helyi bégek támogatására, ugyanakkor megvolt a lehetősége arra, hogy a támadást nem a Serenissima elleni ellenségeskedésként, hanem a kalózkodó és fosztogatók elleni hadműveletként, illetve a lázadók és útonállóak megfélemezéseként tálalja.

1662 májusában Ali pasa levélben informálta régi jó ismerősét, Vincenzo Bolizzát, hogy parancsot kapott a Dalmáciában lévő velencei erődök megtámadására, de a Köztársaság iránt érzett jóindulata miatt mindent meg fog tenni, hogy a hadakat inkább Erdély ellen fordítsa. Levelét finom fenyegetéssel zárta: „Úgy vélem, a kormányzat jól ismeri e jöcselekedeteimet és várom az ellentételezést értük.”¹⁰⁰ Csengizáde Ali visszatérése Boszniába egybeesett az új főkormányzó, Girolamo Contarini Dalmáciába érkezésével, aki ismét fontosnak tartotta a „határvidéki diplomáciát”. A Köztársaság azonban nem mutathatta ki háláját, mert néhány nappal később az egyik velencei *confidente* már arról tudósíthatott Szarajevóból, hogy Ali pasát visszahívták Drinápolyba. Úgy tűnik, a pasa megpróbált minden katonai akciót elkerülni és „baráti” levelet küldött Makarskába, nyilván adót és behódolást követelve. Levelét azonban ellenségei elfogták és elküldték a nagyvezírnek, aki letette Ali pasát a hivatalából. Azonban a kósza hírek, melyek szerint fejvesztéssel fizetett cselekedetért, ismét hamisnak bizonyultak.¹⁰¹ Következő posztja a kanizsai beglerbége volt és valószínűleg jó szolgálatai elismeréseként kaphatta meg Pécset ún. *árpalik*-birtokként. Augusztusban Csengizáde Ali Kanizsáról küldött szívélyes leveleket Contarini főkormányzónak és Bolizzának, amelyben biztosította őket, hogy még mindig a nagyvezír bizalmát élvezzi és ismét némi ajándékot kért szolgálatai elismeréseként.¹⁰²

barátomnak, Kármán Gábornak tartozom köszönettel. Az általa megküldött adatokkal, illetve konstruktív kommentárjaival nagy segítségemre volt a cikk végleges változatának elkészítésében.

⁹⁹ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 488, num. 127. (Zadar, 1662. május 4.)

¹⁰⁰ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 489, num. 5. (Split, 1662. június 8.) melléklete: *Csengizáde Ali pasa levele Vincenzo Bolizzához* (érkezett Kotor, 1662. május 9.).

¹⁰¹ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 489. num. 5. (Split, 1662. június 8.) melléklete: *Copia di lettera scritta da Ragusa a Spalato da Hebreo Confidente* (Raguza, 1662. május 16.).

¹⁰² ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 489, num. 17. (Split, 1662. augusztus 16.) melléklete: *Lettera del Bassa Cenghijc scritta al Pre Gl. Contarini; Lettera del Bassa Cenghijc scritta al K.re Bolizza*. Lásd még Sudár 2011: 897.

Ali pasa az 1662-es év hátralévő részét Magyarországon töltötte, ahol Zrínyi Miklós és Batthyány Ádám portyázói ellen harcolt. Vincenzo Bolizza halála 1662 augusztusában ideiglenesen megszakította a Köztársasággal fenntartott kapcsolatát.¹⁰³ Azok nem is indultak újra 1663 teléig, amikor Csengizáde Ali ismét visszatért délre és újraélesztette korábbi rendszeres összeköttetéseit Nicolo Bolizza közvetítésével, aki átvette nagybátyja, Vincenzo szerepét. Ali 1663 februárjában igen szívélyes leveleket váltott Contarini fő kormányzóval, amelyben kölcsönösen biztosították egymást barátságukról.¹⁰⁴ A Kotor elleni újabb oszmán támadás előkészítése ismét jó lehetőséget biztosított a kapcsolatok újjáélesztésére. Ali pasa a szokásos módon utalásokat tett arra, mennyire hasznos lehetne hasonló esetben, különösen mivel Hercegovina ismét a hatalma alá fog kerülni és ő lesz felelős a Kotori-öböl bejáratának elzárásáért. Ajánlata nyitott fülekre talált, így 1663 áprilisában a fő kormányzó azt javasolta a Szenátusnak, hogy tartsák fenn a jó viszonyt az oszmán előkelővel és küldjenek neki egy luxuscikkekből összeállított ajándékot.¹⁰⁵

Csengizáde Ali balszerencséjére a magyarországi hadi cselekmények eszkalációja lehetetlenné tette ajánlatának valóra váltását. Az oszmánok és a Habsburgok között meginduló újabb háború ismét északra vonzotta a szultán seregeit és megszüntette a Kotorral szembeni fenyegetést. Ali pasa azonban nem akarta teljesen elszalasztani a lehetőséget és úgy döntött, egyrészt jeleznie kell a velenceieknek saját jelentőségét, másrészt eljött az ideje néhány függőben lévő adósság törlesztésének. Így aztán az 1663-as hadjáratok szezontól aktív periódus volt Csengizáde Ali számára: június–július során 2-3000 emberrel feldúlta Trogir és Šibenik vidékét, vigyázva ugyanakkor arra, hogy nagy kárt ne okozzon.¹⁰⁶ Mindez nem eredményezte a fő kormányzó bizalmának elvesztését. Contarini még a Szenátust is arról győzködte (valószínűleg nem is tévesen), hogy erre azért volt szükség, nehogy Ali pasát ismét Magyarországra rendeljék, tudniillik hogy rendelkezésére álljon az ürügy: szükség van rá a dalmáciai hadmozdulatok irányításában.¹⁰⁷

¹⁰³ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 489. num. 15. (Split, 1662. augusztus 16.)

¹⁰⁴ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 489. num. 53. (Zadar, 1663. február 18.) mellékletek: *Lettera scritta da Ali Bassa Cenghijch all' Ecc.mo S.r Gl. Contarini; Copia di Lettera scritta in risposta dall' Ecc.mo S.r Gl. Contarini ad Ali Bassa Cenghijch.*

¹⁰⁵ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 490. num. 68. (Zadar, 1663. április 22.) és melléklete: *Copia di lettera d'Ali Bassa Cenghijch* (érkezett Kotor, 1663. április 8.). Úgy tűnik, Ali pasát 1663 májusáig nem nevezték ki a hercegovinai szandzsák élére: a raguzai szenátus instrukciója, amely a hivatalba lépés alkalmából szokásos ajándékokat vivő követeknek íródott, 1663. május 19-én kelt, lásd Miović 2008: 240. A beglerbégi pozíció után visszalépést jelentett volna, ha Csengizáde Alit szandzsákbégnek nevezik ki, de ő ebben az esetben *müteszarri*ként kapta meg Hercegovinát: kisebb tartományok adminisztrációjának rábízása korábbi beglerbégekre elterjedt megoldás volt az oszmán adminisztrációban arra, hogy az éppen vilájet nélkül lévő pasákat elhelyezzék, lásd Sudár 2011: 896.

¹⁰⁶ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 490. num. 80. (Zadar, 1883. június 24.); num. 83. (Zadar, 1663. július 6.); num. 85. (Split, 1663. július 7.)

¹⁰⁷ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 490. num. 87. (Split, 1663. július 25.)

Csengizáde Ali tevékenysége azonban nagyrészt arra irányult, hogy Makarskát újra oszmán függésbe hozza, így egyszer s mindenkorra semlegesítse a velencei irreguláris hadaknak ezt a fészket. 1663 augusztusának elején 5500 emberrel támadta meg a területet, de túlereje ellenére konkrét eredményt nem ért el, viszont komoly veszteségeket szenvedett.¹⁰⁸ A kudarc nem törte le Ali pasa tetterekészségét, még nagyobb sereg gyűjtésébe kezdett és szeptemberre már 6-7000 ember állt rendelkezésére Livnónál. Ugyanakkor levelet küldött Makarska vezetőihez, felszólítva őket, hogy térjenek vissza a szultán hűségére; cserébe amnesztiát és biztonságot ígért nekik, de meg is fenyegette őket, hogy ha nem engedelmessé válnak, „elragadjuk nővéreiteket és feleségeiteket és szenvedéseik a ti lelketekre hullnak majd vissza”.¹⁰⁹

A velenceiek aggodalommal figyelték ezeket a fejleményeket és Contarini főkormányzó – amellet, hogy emlékeztette a szenátust javaslatára, hogy Csengizáde Alinak küldjenek ajándékot – magának a pasának is írt, biztosítva a Köztársaság jóindulatáról.¹¹⁰ Válaszában Ali pasa a hajdukok megfékezésének szükségességével indokolta lépéseit és kijelentette: ha a velenceiek nem képesek kordában tartani irreguláris hadaikat, ő sem tudja majd megakadályozni, hogy a következő évben az oszmán főserg erre a hadszíntérre jöjjön. Ugyanakkor Csengizáde Ali, felmérve a Köztársaság gyengeségét a régióban és saját hadainak tekintélyes számát, úgy vélte, emelheti a tétet. A főkormányzónak írt leveleiben kérte, hogy a Serenissima térítse meg azt a 17 000 realt, amelyet állítólag Kotor 1657-es ostromakor a boszniai pasa lefizetésére fordított (erről állítása szerint Vincenzo Bolizza is tudott). Contarini ezt megígérte ugyan, de azt írta, előbb átnézi a kérdéssel kapcsolatos iratokat – vagyis időt akart nyerni.¹¹¹

Az oszmán sereg időközben elindult Livnóból, de még a vonulását élénk figyelemmel követő velenceiek sem tudták eldönteni, mi a célpontja: Split, Šibenik, Zadar vagy egy másik erőd.¹¹² Eddig a pontig úgy tűnt, Ali pasa számítása beválhat: egyrészt demonstrálta, hogy valódi katonai akciókba fogott a dalmáciai fronton, másrészt nyomást gyakorolhatott a Köztársaság vezetőire; bár a 17 000 realnyi követelés valóra váltásának meglehetősen kevés esélye volt, luxuscikkekből és kisebb összegekből álló ajándékokra bízást számíthatott. Kninből Csengizáde Ali aztán nyugat felé fordult, egyesítette csapatait Bihács parancsnokáival és Zrínyi Péter birtokai ellen vonult. Lépését könnyen legitimálhatta

¹⁰⁸ A velencei híradások 150 halotról és 250 sebesültről tudnak, ám ez túlzásnak tűnik: ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 490. num. 93. (Split, 1663. augusztus 27.)

¹⁰⁹ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 491. num. 99. (Split, 1663. szeptember 13.) melléklete: *Lettera di Ali Bassa Cenghijeh scritta alli capi di Primorie*. Lásd még num. 95. (Split, 1663. szeptember 3.)

¹¹⁰ A levél kíséretében két drága pisztolyt is küldött, lásd ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 491. num. 104. (Split, 1663. október 14.). A Szenátusnak küldött emlékeztetője: num. 102. (Split, 1663. szeptember 23.)

¹¹¹ ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 491. num. 104. (Split, 1663. október 14.) melléklete: *Lettera di Ali Bassa Chenghijeh scritta all' Ecc.mo s.re Pre Contarini*.

¹¹² ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 491. num. 106. (Split, 1663. október 15.); num. 107. (uo., október 19.); num. 108. (uo., október 19.)

azzal, hogy a két Zrínyi testvér, Péter és Miklós egyaránt a határvidék közismert békebontójának számított az Oszmán Birodalomban. Ezúttal azonban Ali pasát elhagyta szerencséje: a horvátországi Otočac mellett Zrínyi Péter 4000 embere rajtaütött seregén és csaknem teljesen megsemmisítette azt. Csengizáde Ali mindössze 5-600 emberrel tért vissza Livnóba, a többi elesett vagy fogságba került; a pasa pedig elveszítette egy fiát és fivére is Zrínyi fogságába került.¹¹³

A vereség hatalmas presztízavesztéseget okozott Csengizáde Alinak, jelentősen meggyengítette pozícióit és kiváló lehetőséget adott ellenfeleinek, hogy letételét követeljék.¹¹⁴ Ennek ellenére a főkormányzónak novemberben küldött levelének hangvétele nem változott: továbbra is a hajdukok megfélemezését és a 17 000 real kifizetését kérte. Ez azonban olyan szempontból nem meglepő, hogy szorult helyzetében a pasának vagy politikai támogatásra váltható készpénzre, vagy gyorsan felmutatható eredményre lett volna szüksége, mivel bármelyik nap megérkezhetett a nagyvezírtől az őt Belgrádba rendelő parancs. A főkormányzóval folytatott alkudozás közben feletteseinek is írt és megígérte, hogy a következő évben elfoglalja Klis erődjét.¹¹⁵ Csengizáde Ali a téli hónapokban is folyamatosan fenntartotta a kapcsolatot Contarinival, új elemmel gazdagítva addigi ajánlatát: azt ígérte, hogy ha hozzájuthat pénzéhez, leleplezi egy veszélyes összeesküvés vezéreit, amely a morlacchóknak a szultán szolgálatába való visszatérését és két velencei erőd oszmán kézre játszását célozza.¹¹⁶

Bár Contarini támogatta volna „egy ilyen tekintélyes parancsnok” további lekenyerezését, erre már nem került sor.¹¹⁷ 1664 februárjában Csengizáde Ali, csausok kíséretében, Belgrádba távozott. Sorsáról különböző hírek szállongtak, egyesek szerint megölték, mások szerint őt nevezték ki boszniai pasává, 1664 márciusában pedig arról jött bizonyos hír, hogy ismét Kanizsa élére nevezték ki.¹¹⁸ Áprilisban végül megérkeztek Velencéből a Csengizáde Alinak szánt ajándékok, de már túl későn: a pasa fia, aki ekkorra már hercegovinai alajbégként szolgált, Contarininek küldött válaszában arról tudósíthatta a főkormányzót, hogy apját a szultán parancsára kivégezték.¹¹⁹ Ali pasát, aki csaknem tizenhat évig volt a határvidék egyik meghatározó figurája, ezen a módon érte el végzete.

¹¹³ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 491. num. 109. (Split, 1663. október 21.); num. 110. (uo., október 31.) Más források szerint épp fordítva, fivére esett el és fiát, a bihácsi béget fogták el, lásd Sudár 2011: 897.

¹¹⁴ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 491. num. 110. (Split, 1663. október 31.) melléklete: *Scrittura sopra la rotta ricevuta dal Cenghijch.*

¹¹⁵ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 491. num. 119. (Split, 1663. december 22.) A főkormányzóhoz intézett kéréseit egy ajándékba küldött drága bulgáriai vázával nyomatékosította.

¹¹⁶ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 491. num. 125. (Split, 1664. január 26.) *Constituito del mezzo aspedito da Ali Bassa Cengich.*

¹¹⁷ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 491. num. 122. (Split, dátum nélkül.)

¹¹⁸ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 491. num. 125. (Split, 1664. január 26.); num. 130. (uo., 1664. február 11.) melléklete: *Due relationi sopra la Morte di Ali Bassa di Bossina*; PTM b. 492. num. 137. (uo., 1664. március 29.)

¹¹⁹ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 492. num. 143. (Split, 1664. április 27.); az ajándékok megérkezéséről num. 142. (uo., április 20.)

Noha ügyesen eligazodott az oszmán belpolitika játszmáiban, számos alkalommal sikerült elkerülnie letételét, sőt a szultán ellenségeivel konspirált ellenfelei megbuktatására, ezúttal azonban nem akadályozhatta meg, hogy egy katonai baklövés végső bukását okozza.

KONKLÚZIÓK

Az ellentmondásos boszniai előkelő esete jól illusztrálja a Birodalom határvidékének komplexitását. Az anyagi előnyök reménye nyilvánvalóan fontos szerepet játszott a pasa és Velence kapcsolatában, és ezzel a Köztársaság képviselői is tisztában voltak. 1664 januárjában Contarini főkormányzó figyelmeztette a Szenátust, ne legyenek illúziói Csengizáde Ali valódi elkötelezettségével és motivációival kapcsolatban, mivel „[a Serenissima iránti] jóindulata kizárólag megvesztegethetőségéből származik és önérdelkein alapul; és ha egy ilyen tisztségviselőt elidegenítünk, az nagy hátrányunkra válhat”.¹²⁰ De ahogy ebben a tanulmányban kifejtettem, Ali pasa körülményeinek részletes rekonstrukciója révén az egyszerű finánciális előnyökön kívül más motiváció is felfedezhető nála és nem érdemes fekete-fehér színekben szemlélve egyszerű áruelőként elítélni. Csengizáde Ali pasát elsősorban előkelő javadalombirtokosként kell látnunk, aki számára családi–dinasztikus érdekei minden másnál előrébb álltak.

Ahogy az oszmánok számára oly kedvezően kezdődő Velence elleni háború időben haladt előre, a Birodalom határvidéki elitje egyre nagyobb veszteségeket szenvedett. A földjeikből származó bevételek már a háború előtt sem érték el a Birodalom átlagát, de az elhúzódó hadviselés során birtokaikat rendszeresen kifosztották és feldúlták, így sokan közülük teljesen tönkrementek.¹²¹ A közeli győzelem és béke reménye nélkül nem csodálkozhatunk azon, ha néhányan úgy döntöttek, hogy családi–dinasztikus érdekeik eltérnek a Birodalométól, amelyet szolgálnak; és saját eszközök után néztek, amely túlélésüket segíthette egy egyre inkább végtelennek tűnő konfliktusban.

Ebben a háborúban Velence a kémek és *confidentek* olyan sűrű hálóját építette ki az oszmán oldalon, mint korábban soha, de később sem. Ebben nemcsak a Birodalom keresztény alattvalói vettek részt, de számos muszlim is, a társadalom minden rétegéből. Egyeseket a túlélés biztosítása motivált, mint például a duvnói Hasanbeg Vlahović szpáhit, aki évi 100 realnyi, gabonában fizetett adót és kémkedést ajánlott Velencének azért cserébe, ha birtokait az irreguláris csapatok megkímélik portyáiktól.¹²² Sokan azért működtek együtt a velenceiekkel,

¹²⁰ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 491. num. 122. (Split, dátum nélkül.)

¹²¹A háborús éveken kívüli helyzetről lásd Jurin Starčević 2005: 246–247.

¹²²ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 489. num. 23. (Split, 1662. szeptember 18.) 1659-ben Bernardo főkormányzó hasonló feltételekkel fogadott Velence védelmébe huszonnyolc falut: b. 486. num. 268. (Split, 1659. november 16.); num. 278. (uo., 1660. január 9.); ASVe Senato, Rettori, R-34, f. 307r–v, Adi 5 Decembre 1659.

hogy rokonaikat kiválthassák a fogságból. Végül néhányukat tisztán csak az anyagi előnyök érdekelték, mint például a shkodëri janicsáragát, aki a Szenátus és Velence portai követe, a *bailo* közötti diplomáciai levelezést továbbította. Cavaliere Vincenzo Bolizza az oszmán előkelők sokaságával tartott fenn élénk levelezést Herceg-Novitól Szarajevón keresztül egész Belgrádig. A Köztársaság ezen „bizalmasai” között megtaláljuk egyes erődök (Zadvarje, Herceg-Noví) parancsnokait, janicsáragákat Herceg-Noviból és Shkodërből, Herceg-Noví kádiját és a boszniai pasa szarajevói udvarának írnokát is, aki évekig tájékoztatta a Serenissimát az oszmán tervekről és a hivatalába érkező szultáni parancsokról. Nem volt hiány a további jelentkezőkben sem: amikor 1663 júliusában a zadvarjei Haszán béget kivégezték, amiért Velencének kémkedett – elítélője nem más volt, mint Csengizáde Ali pasa –, a posztját megöröklő fivére is felajánlotta szolgálatait a Köztársaságnak.¹²³ 1663 novemberében a Köztársaság még egy Csengizáde Ali családi udvartartásában élő agát is beszervezett informátornak, aki aztán rendszeresen tájékoztatta a főkormányzót a pasa ügyeiről.¹²⁴ Az oszmán hatalom válságát e vidékeken semmi nem mutatja jobban, mint azoknak a száma, akik a helyi elitből hajlandók voltak Velencével együttműködni.

Csengizáde Ali pasa és rokona, Jusufbegović azonban kétségkívül a Serenissima legértékesebb „szerzeményei” voltak. Utóbbi esete kiválóan illusztrálja az elhúzódozó háború hatásait a határvidék elitjére. Az 1656-os eseményekig Jusufbegović harcias és agresszív magatartásával tűnt ki és híven szolgálta a Birodalmat a Köztársaság elleni háborúban. A Serenissima kormányzata egyik legnagyobb ellenfeleként tartotta számon a régióban. 1656 eseményei azonban a velenceiek karjába taszították a szandzsákbéget. Noha számos alkalommal megígérte a Portának, soha többet nem támadt Kotor ellen és tevékenységét a portyázásra, illetve a montenegrói és albániai keresztény közösségek ellen indított rendfenntartó akciókra korlátozta. Ezek ellen a Köztársaság sem tiltakozott és fenntartotta a vele kialakított jó viszonyt. 1667 januárjában az ekkor már beglerbégi rangot élvező Jusufbegović egy jó orvost kért Velencétől, amit júliusban meg is kapott.¹²⁵ Következő év januárjában Antonio Priuli főkormányzó mély szomorúsággal informálta a Szenátust az oszmán előkelő haláláról, aki „oly nagy jóindulattal volt Felségetek ügyei iránt és oly nagy bizalmasa volt Bolizza lovagnak”.¹²⁶

Csengizáde Ali tevékenysége pontosan követi sok más helybéli oszmán előkelőt, akik kezdetben nagy energiával vetették bele magukat a küzdelmekbe, ám lelkesedésük idővel jócskán megcsappant. Ali pasa viszonya a Köztársasághoz leginkább kettős játékként írható le, amelyben mindkét fél megpróbálta

¹²³ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 490. num. 87. (Split, 1663. július 25.) Az epizód ironikus betetőzéseként az eredetileg Csengizáde Alinak szánt díszes öltözékeket a Köztársaság végül a zadvarjei bégnak ajándékozta, lásd b. 492. num. 144. (Trogir, 1664. május 5.)

¹²⁴ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 491. num. 113. (Split, 1663. november 28.)

¹²⁵Kérvényét a kotori püspök és Cavaliere Bolizza is támogatták, lásd ASVe Senato, Dispacci, PTM. b. 497. num. 236. (A Korčula kikötőjében lévő gályáról, 1667. augusztus 4.)

¹²⁶ASVe Senato, Dispacci, PTM. b. 498. num. 36. (Zadar, 1668. február 4.)

kijátszani a másikat. Egyrészt barátságát hangoztatta és ellátta a velenceieket számos, a régióból vagy Konstantinápolyból származó hírrel – olyanokkal, amelyeket azok széleskörű kémhálózatuk révén amúgy is megszereztek volna. Azok a kijelentései, amely szerint (1657 előtt) nem volt hajlandó megtámadni a Kotori-öblöt, vagy (1662 után) Dalmáciát, nem voltak hazugságok, bár inkább abból eredtek, hogy elveszítette a háború értelmébe vetett bizalmát – amivel nem volt egyedül. Másrészt azonban szandzsákbégeként Csengizáde Ali vaskézrel uralkodott keresztény alattvalóin: az erőszak alkalmazása, vagy a vele való fenyegetőzés révén nagy adóbevételeket biztosított magának és stabilizálta anyagi bázisát, illetve sikeresen szüntette meg területein a velencei befolyást.

Bár kétségteljesen nem szívesen támadott meg erődített velencei városokat, el kell ismernünk, hogy az 1663-ban rendelkezésére álló erőforrások láttán bármelyik másik katonai vezető is meggondolta volna, belekezdjen-e egy hasonló kockázatos akcióba. Másrészt viszont nem riadt vissza az irreguláris velencei csapatok üldözésétől és erődítményeik megtámadásától (ahogy 1654-ben Perast és 1663-ban Makarska példája mutatja, csak hogy a legjelentősebbeket említsük). A kotori ostrom alatti tevékenységétől eltekintve, amely egyértelműen nyílt árulásként értékelendő (bár meg kell jegyezni, nem ő volt az oszmán táborban a velenceiek egyetlen embere), végső soron nem túlzás azt állítani, hogy Ali pasa haláláig a Birodalmat szolgált. Sőt, azt is mondhatnánk, Csengizáde Alit csak ideiglenesen kényszerítette extrém cselekedetekre a központi kormányzat beavatkozása a helyi ügyekbe. Kotor ostroma után Ali pasa négy éven keresztül hűségesen szolgált a Birodalom ügyét magyarországi katonai akcióival (még inkább, mint saját érdekszférájában) és az oszmán adminisztráció magasabb szintjére is belépést nyert.¹²⁷

Ami a mindenen túlmenő kapzsisággal kapcsolatos vádakat illeti – amellett, hogy érdemes felhívni rá a figyelmet: a „török megvesztegethetősége” a kora újkor egyik legelterjedtebb sztereotípiája –, fel kell idéznünk, hányszor hártotta el Ali pasa a szandzsákbégi vagy később beglerbégi posztjáról való letételét célzó kísérleteket. Csak tippelhetünk arra, mekkora összegekbe kerülhetett ez neki;¹²⁸ ezeket pedig valahogyan elő kellett állítania. Emellett folyamatosan fenntartotta nagyúri attitűdjét, bőkezűen osztva udvarias ajándékait és el is várva ezek ellentételezését. Csengizáde Ali célja nem önmagában a gazdagság volt, az csak eszköznek számított annak eléréséhez, amit velencei „barátainak” egyike *grandezaként*

¹²⁷A Köprülü Mehmed által II. Rákóczi György helyére kinevezett Barcsai Ákos erdélyi fejedelem 1659 tavaszán azzal vádolta meg Csengizáde Alit, hogy a letett fejedelemmel sző összeesküvést (lásd a nagyvezírnek küldött levelét, 1659. április 13. EOE XII: 236). Bár a krónikaíró Bethlen János nem tartotta elképzelhetetlennek, hogy ez valóban így volt (Bethlen 1993: 40–41), nem ismerünk semmilyen konkrét adatot, amely ezt alátámasztaná. Barcsai a pasa és a fejedelem közötti sűrű levélváltásra hivatkozott, amelyet a nagyvezír megtiltott Csengizáde Alinak, lásd Simon Reniger jelentését I. Lipót német-római császárnak (Konstantinápoly, 1659. február 21.). HHStA Türkei I. Kt. 131. Fasc. 64. Conv. E fol. 35.

¹²⁸1651-ben a régióban keringő hírek szerint Csengizáde Ali 20 000 realt és huszonöt rabszolgát küldött Konstantinápolyba, hogy ne tegyék le. Még ha a számok túlzóak is, a trendet megfelelően illusztrálhatják, lásd Stanojević 1970: 221.

definiált. Bár nyilvánvalóan nem tartozott egy kategóriába például a Köprülü vetélytársaként a nagyvezíri címre is esélyes Szejdi Ahmed pasával, helyi perspektívából Ali pasa karrierje meglehetősen látványos volt: az alajbégi kezdetek után viszonylag könnyen megkapta a hercegovinai szandzsákbégi címet, bár a magasabb rangfokozatokig csak azután ért el, hogy Erdélybe távozott és ott kitüntette magát a csatatereken. Élete utolsó néhány évében, Dalmáciába való balszerencsés visszatérése előtt még vilajetek kormányzói székeibe is beülhetett Egerben, Temesváron, illetve Kanizsán.

Ahogy a tanulmányból is kitűnt, Csengizáde Alinak soha nem sikerült Velencétől évjáradékot, vagy nagy összegű pénzt szereznie: karrierjében a Köztársaság inkább nyugati gyártású luxuscikkek és nem pénzügyi javak forrásaként szerepelt. A Serenissimával fenntartott kapcsolatai – így a békekötés közvetítésére vonatkozó naiv ajánlközösei 1648-tól kezdve – azonban még inkább a családi–dinasztikus diplomácia, a nagyúri lét elengedhetetlen tartozéka részeként értelmezhetők. A Szent Márk Köztársaságával folytatott levelezése, a jó viszony fenntartása a főkormányzóval, akitől szívességeket kérhetett (például rabok elengedését vagy ajándékok küldését), elsősorban a határmenti oszmán előkelők közötti státusának emelését szolgálta.

Bár Csengizáde Ali pasa számos összecsapásban részt vett, sok sebet szerzett és sok zsákmányt ejtett – amelyek némelyikéhez pompás történetek tartoztak –, sosem tartotta magát katonának.¹²⁹ Saját magáról alkotott képét talán legjobban az 1654-ben hozzá érkező velencei követ leírása mutatja, akinek Ali pasa azt mondta: „mi, törökök vagy a vér nemessége, vagy a fegyverforgatásban való készségünk révén szerzünk magas pozíciókat. Én teljesítettem az első feltételt.”¹³⁰ Mintha tudta volna, hogy a háború lesz a veszte.

¹²⁹ 1661-ben Ali pasa egy csődört küldött fiának, Kadri bégnek Hercegovinába, amelyet állítólag a csatában II. Rákóczi György fia alól zsákmányolt. ASVe Senato, Dispacci, PTM b. 486. num. 268. (Split, 1660. január 9.) A történet hitelességét igencsak megkérdőjelezi, hogy I. Rákóczi Ferenc ekkoriban még csak tizennégy éves volt és mint a fejedelem egyetlen fiát és örökösét gondosan távol tartották a hadi cselekményektől.

¹³⁰ Stanojević 1970: 233.

FORRÁSOK

Archivio di Stato di Venezia (ASVe)

Senato, Dispacci, Provveditori da Terra e da Mar (PTM).

Senato Rettori.

Državni Arhiv u Dubrovniku (DAD)

Acta Sanctae Mariae Maioris (ASSM).

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Wien

Türkei I.

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Magyar Kamara Archivuma.

E 190 Archivum Familiae Rákóczi.

Bethlen János 1993: *Erdély története 1629–1673*. (Ford. P. Vásárhelyi Judit, szerk. Jankovics József.) Budapest.

EOE XII = Szilágyi Sándor (szerk.) 1887: *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. XII. 1658–1661*. Budapest.

Difnik, Franjo 1986: *Povijest kandijskog rata u Dalmaciji*. (Ured. Duško Kečkemec.) Split.

Theiner, Augustin 1875: *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta et collecta*. Tom. II. *A Clemente VII. usque ad Pium VII. (152–1800) cum additamentis saec. XIII. et XIV.* Zagreb.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bartl, Peter 1974: *Der Westbalkan zwischen spanischer Monarchie und Osmanischem Reich: Zur Türkenkriegsproblematik an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*. Wiesbaden.

Bašagić beg, Safvet 1897: Najstariji ferman begova Čengića. *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini* (9.) 437–452.

Bracewell, Wendy C. 2006: The Historiography of the Triplex Confinium: Conflict and Community on the Triple Frontier, 16th–18th Centuries. In: Ellis, Steven G. – Esser, Raingard (eds.): *Frontiers and the Writing of History, 1500–1850*. Hannover – Laatzen, 211–228.

Čoralić, Lovorka 2006: Kotorski plemići iz roda Bolica – kavaljeri Svetoga Marka. *Povijesni prilozi* (31.) 149–159.

Eickhoff, Ekkehard 1991: *Venezia, Vienna e i Turchi: Bufera nel Sud-Est Europeo 1645–1700*. Milano.

Gévay Antal 1841: *A' budai pasák*. Bécs.

Ivetić, Egidio – Roksandić, Drago (eds.) 2007: *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium: Approaching the "Other" on the Borderlands Eastern Adriatic and beyond 1500–1800*. Padova.

- Jačov, Marko 1991: *Le guerre Veneto-Turche del XVII secolo in Dalmazia*. Venezia.
- Jurin Starčević, Kornelija 2005: Krajiške elite i izvori prihoda: primjer jadranskog zaleđa u 16. i 17. stoljeću. *Prilozi za orijentalnu filologiju* (55.) 243–265.
- Kreševljaković, Hamdija 1959: *Čengići: prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo.
- Miović, Vesna 2005a: *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*. Dubrovnik.
- Miović, Vesna 2005b: Beylerbey of Bosnia and Sancakbey of Herzegovina in the Diplomacy of the Dubrovnik Republic. *Dubrovnik Annals* (9.) 37–69.
- Miović, Vesna 2008: *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i hercegovačkog sandžaka*. Dubrovnik.
- Neumann, Christoph K. 2006: Political and Diplomatic Developments. In: Faroqhi, Suraiya N. (ed.): *The Cambridge History of Turkey III*. Cambridge, 44–62.
- Novak, Grga 1961: *Povijest Splita. II*. Split.
- Peacock, Andrew C. S. 2009: The Ottoman Empire and Its Frontiers. In: Peacock, Andrew C. S. (ed.): *The Frontiers of the Ottoman World*. Oxford, 1–30.
- Péter, Katalin 2002: The Golden Age of the Principality (1606–1660). In: Makkai, László – Szász, Zoltán (eds.): *History of Transylvania II. From 1606 to 1830*. Boulder, 5–228.
- Power, Daniel 1999: Frontiers: Terms, Concepts, and the Historians of Medieval and Early Modern Europe. In: Power, Daniel – Standen, Naomi (eds.): *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700–1700*. London, 1–12.
- Preto, Paolo 2010: *I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e contraspionaggio ai tempi della Serenissima*. Milano.
- Rieber, Alfred 2000: Triplex Confinium in Comparative Context. In: Roksandić, Drago – Štefanec, Nataša (eds.): *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*. Budapest, 13–29.
- Roksandić, Drago 2003: *Triplex Confinium. Ili o granicama i regijama Hrvatske povijesti 1500–1800*. Zagreb.
- Samardžić, Radovan 1993: Kandijski rat (1645–1669). In: *Istorija Srpskog Naroda III/1*. Beograd, 336–424.
- Sassi, Feruccio 1937: Le Campagne di Dalmazia durante la Guerra di Candia (1645–1648). *Archivio Veneto* (20.) 211–250; (21.) 60–100.
- Setton, Kenneth M. 1991: *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*. Philadelphia.
- Stanojević, Gligor 1958: *Dalmacija u doba kandijskog rata*. Beograd.
- Stanojević, Gligor 1970: *Jugoslovenske zemlje u mletačko turskim ratovima XVI–XVIII vijeka*. Beograd.
- Stein, Mark L. 2007: *Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*. London – New York.
- Sudár Balázs 2011: A hódoltsági pasák az oszmán belpolitika forгатagában (1657–1665). *Hadtörténelmi Közlemények* (124.) 3. 888–909.